

Treball de Final de Grau

Tutora: Núria Sala

Esperons i Huaracas

Dinàmiques tàctiques entre Conqueridors Europeus i Guerrers Inques entre 1532 i 1537

Milagro del Señor Santiago El Mayor, Apóstol de Jesucristo.

Nueva Crónica y Buen Gobierno (1615) Guamán Poma de Ayala

Jaume Alcoy Riera

Juny de 2024

Índex

Resum.....	1
Introducció	2
Metodologia.....	3
Autors Coetanis	4
Fonts visuals	6
L'Imperi Inca: l'expansió del Tawantinsuyu	9
L'exèrcit Incaic: Entrenament, Reclutament i Organització del personal.....	11
L'exèrcit Incaic: Armament ofensiu i defensiu	13
Poliarcètica Inca	15
Les Campanyes Militars Inques	16
La naturalesa de la Host de <i>Indias</i>	20
Els integrants de la Host de Pizarro.....	22
Estratègia de Conquesta	24
La infanteria: Organització i armament	25
La cavalleria: Organització i Armament	29
Dinàmiques Tàctiques: Els èxits dels conqueridors	35
Dinàmiques Tàctiques: Els èxits dels inques	41
Conclusió	44
Bibliografia	45

Resum

L'objectiu principal d'aquest treball de final de grau ha estat investigar l'estat de la qüestió de les dinàmiques als combats entre les tropes de l'imperi inca i les hosts de conquesta hispanes entre 1532 i 1537. S'ha parat atenció a la composició i model de les tropes així com el context social i polític de que emergien ambdues forces, així com a l'equipament emprat i a les seves representacions a la cultura visual nativa i europea. Es conclou en que les tropes natives i la host conqueridora s'alçaven amb la victòria en contextos molt diferents o oposats. Les tropes natives es destacarien en una efectiva guerra de guerrilles aprofitant armes tradicionals i les propietats de les serralades del Perú. Les tropes invasores i els seus aliats s'imposarien als enfrontaments directes a terrenys plans com a l'interior de les ciutats i àrees circumdants, on la cavalleria i les formacions europees tindrien l'avantatge.

Paraules clau: *Tawantinsuyu, Inques, Història Militar, Host, Cavalleria, Conquesta*

Introducció

El 16 de Novembre de l'any 1532, a la ciutat de Cajamarca, una petita tropa capitanejada pel cabdill Francisco Pizarro fa presoner al Inca Atahualpa, posant en fuga el seu gran exèrcit. En aquest moment comença una cruel i sagnant guerra entre dues cosmovisions, que durà a la transformació total de les estructures de poder al imperi del Tawantinsuyo i un sense fi de conseqüències per a les poblacions locals. La conquesta Castellana del Perú va ser un procés llarg i complex. Hi ha una immensa bibliografia dedicada a cadascun dels factors a analitzar i en aquest treball d'estat de la qüestió m'interessa explorar els *combatents*, tant locals com estrangers, que van participar a les campanyes de les fases inicials de la conquesta i la natura dels seus enfrontaments, la seva organització i l'equipament que empraven.

Les fonts que pertocuen a l'estudi de l'imperi inca conclouen que aquest disposava d'una força militar ben organitzada, entrenada, equipada, nombrosa i altament motivada. Però els estudis sobre la conquesta realitzats durant els últims 50 anys apunten a una mateixa direcció: durant les fases inicials les tropes hispàniques van arrasar amb l'exèrcit del Tawantinsuyo i es van fer amos dels nuclis de poder en uns pocs anys. Això és degut a una multiplicitat de factors. Avantatges en tàctica militar i armament, l'èxit de certes operacions clau i els seus efectes en la moral i organització de la resistència local, aliances amb forces locals i grups sotmesos així com el comandament de Francisco Pizarro. Al llarg del treball exposaré els arguments i l'evidència que he trobar durant la meva recerca per tal d'explicar la natura dels enfrontaments entre la host de Pizarro i les tropes del Tawantinsuyo.

L'objectiu no és realitzar una narració completa i actualitzada de la conquesta ni explorar-la en totes les seves dimensions. Ometré una gran quantitat d'episodis i descripcions geogràfiques no relacionades amb el combat o l'estratègia, i en definitiva no oferiré un anàlisi complet dels esdeveniments relacionats amb la host de Pizarro. Si bé un cop desenvolupats el combatents (els seus orígens, tàctiques, equipament) abordaré els esdeveniments que desenvolupi en ordre cronològic, la idea no és muntar un eix cronològic de batalles i escaramusses. L'objectiu és treure l'entrellat de les dinàmiques tàctiques entre els combatents de la conquesta del Perú i analitzar quins son els factors més importants o decisius.

Agraïments a Roel Renmans per enviar-me fotografies de gran qualitat sobre art militar Europeu, a Àlex Claramunt per facilitar-me algunes cites de fonts primàries i a Núria Sala per l'ajuda i seguiment donats durant l'elaboració del treball.

Metodologia

Podríem dir que la recerca s'ha dividit en quatre fases (l'inici i final de les quals s'ha solapat les unes amb les altres).

En un primer moment, vaig procurar llegir manuals d'Història que em permetessin familiaritzar-me amb els esdeveniments a estudiar (les operacions de Pizarro i els seus al territori Andí) a un nivell general. Des que vaig començar el treball vaig reconèixer que hi havia una discrepància pel que fa al meu coneixement previ (i dedicació general a l'estudi) dels dos principals agents involucrats en la conquesta del Perú (la host de Pizarro i el Tawantinsuyu). Així doncs vaig procurar llegir material explicatiu i introductori al propi imperi Inca i el seu exèrcit, l'aspecte del treball que per a mi era el més desconegut. Un exemple és el llibre *Francisco Pizarro y la Conquista del Imperio Inca* de Bernard Lavallé i *Tawantinsuyu: El estado Inca i su Organización Política* de Martti Pärissen, dos referents de cara al tema a estudiar.

La segona fase de la recerca (que vaig iniciar casi paral·lelament a la primera) va consistir en buscar bibliografia especialitzada en aspectes concrets sobre els quals s'havia d'aprofundir. Aquesta és la part del treball on he llegit la major quantitat i varietat de publicacions. Tan monografies com articles, segons anava descobrint els aspectes en que els manuals introductoris no aprofundien, com la naturalesa i els integrants de la host de Pizarro, coberta en detall pel llibre *The Men of Cajamarca* de James Lockhart i per varis articles de Carmen Mena, Juan Marchena i Ramón Romero entre altres.

Estudiar les capacitats militars dels Inques en més detall em va dur a una obra clàssica com *Història General del Ejército Peruano: El Tawantinsuyu*, d'Edmundo Guillen i Víctor López i l'interès en visualitzar el seu equipament a parar molta atenció a les fonts visuals andines (aspecte que desenvoluparé més endavant i que també va requerir bibliografia especialitzada).

És durant aquesta fase que he consultat també el material publicat per Antonio Espino, un especialista de les conquestes d'Amèrica que incideix en la nova història militar. Específicament, he consultat múltiples manuals com *Plata i Sangre: La Conquista del Imperio Inca y las Guerras Civiles del Perú* i articles més concrets referents a les tàctiques i de la host. També he acabat recorrent a historiadors més positivistes com Ian Heath i Harold R. Peterson degut a l'extensió dels seus treballs que, un cop complementats amb altres lectures han resultat molt útils per aprofundir en certs aspectes del conflicte militar com l'equipament dels conqueridors.

Un cop ja havia llegit un número satisfactori de manuals, llibres especialitzats i articles sobre la conquesta, els seus combatents, la cultura Inca etcètera, vaig recórrer a les fonts originals, és a dir, els cronistes de la conquesta. Aquest és un aspecte del treball que desenvoluparé i justificaré a continuació però val a dir que tant per la importància que tenen aquests autors per a la historiografia de la Conquesta com pels forats o buits que he trobat en les publicacions de les últimes dècades han resultat fonts de gran valor pel treball. Per preparar-me, vaig llegir els capítols adients de *Las Crónicas y los Andes* de Franklin Pease.

En un últim moment m'he considerat en fase de "repàs" o revisió de les conclusions extretes de lectures prèvies. Durant aquestes últimes setmanes també s'han afegit estudis d'última hora per tal de presentar un treball més complet i omplir buits allà on han sortit. En tot moment vaig tenir a mà material sobre història militar que he estudiat al llarg de la carrera, tot i que he minimitzat la seva inclusió al treball.

Una complicació que he trobat al llarg del treball és la diferència en tradició epistemològica de dues historiografies diferents: la peruana i la espanyola. La major part d'obres sobre els inques no s'aturen a aclarir el significat de certes paraules o proveir el lector amb una traducció.

A tall d'exemple, el llibre de Martti Pärssinen "*Tawantinsuyu: El estado Inca y su Organización Política*" s'utilitza la paraula "collao" per descriure una regió on Topa Inca estava suprimint una rebel·lió. Collao ha resultat ser una abreviació castellana de Collasuyu (el regne del sud) i sense cap aclariment al text el lector podria assumir que es tracta d'una província específica o ciutat etcètera. Davant l'habitual impossibilitat de trobar una traducció fiable i de la dificultat m'he limitat a redactar el termes clau amb cursiva.

De no fer-ho, i en cas d'intentar utilitzar *quechuismes* o traduccions sorgeixen encara més dificultats degut a que el Català no està gaire actualitzat en aquest sentit. D'altre manera hauria de resoldre una altre problemàtica alhora de redactar mots certs mots en català, com el terme *coya* (que equival fins a cert punt al de princesa) que no sabia si escriure amb "y" o "i". Aquests problemes s'han estès a l'hora de traduir el Castellà antic al Català actual. Històricament, s'ha fet servir el terme "Hueste de Indianas" per descriure les tropes de la Conquesta. En aquest context, "indianas" es fa servir per denotar relació amb allò indi, però en català indiane es refereix a un tipus de teixit.

Autors Coetanis

Si bé m'he assegurat de reunir una bibliografia/historiografia extensa i coetània, per al propòsit d'aquest treball he decidit acudir també a les fonts primàries sobre la conquesta, les cròniques dels conqueridors i exploradors europeus. Els treballs que he examinat, publicats pels historiadors que he exposat prèviament, ens ofereixen una visió des de diferents perspectives (partint de les fonts dels conqueridors) sobre els esdeveniments i participants de les guerres de conquesta al Perú del segle XVI, tant invasors com envaïts.

No obstant, tots els estudis històrics parteixen en major o menor mesura del mateix tipus de font: les cròniques. Franklin Pease descriu els cronistes de la conquesta d'Amèrica de la següent manera: "*Debe entenderse a los cronistas como historiadores que procesaron informaciones, acogieron o rechazaron prejuicios, usaron o no su propio o ajeno testimonio, emitieron juicios valorativos*".¹

Tenint en compte la importància d'aquests escrits i la seva disponibilitat he optat per consultar-les directament (un cop llegit els autors moderns) per tal de familiaritzar-me més

¹ Pease (1995) p.369

amb el tema a investigar i buscar dades que puguin resultar rellevants. Cercar personalment les cites on els cronistes del moment detallen l'equipament emprat m'ha servit per matisar la informació que he processat a les fonts secundàries modernes.

El com està redactada la Crònica, el que omet o no detalla explícitament i el que impliquen certs esdeveniments en que altres historiadors poden no haver-se fixat o centrat també pot revelar detalls sobre el tema (com exposaré més endavant a la secció adient) que serviran per enriquir o ampliar la imatge que tinc dels conqueridors. He procurat no desenvolupar masses teories pròpies però sí complementar el treball i afegir una mínima contribució pròpia.

Per aquestes raons i tot tenint en compte no ignorar el material publicat per autors especialitzats, he accedit a algunes de les Cròniques més essencials i valuoses per tal d'ampliar o complementar el material bibliogràfic. Els autors seleccionats han estat Miguel de Estete (1495-1572), Francisco de Xerez (1495-1565), Cieza de León (1520-1554) i l'Inca Garcilaso de la Vega (1539-1620).

Cieza de León va viure a Amèrica des dels 13 anys (a partir de l'any 1535) i va ser testimoni de diferents fets que enregistra². El President de la Audiencia de Lima Pedro de la Gasca volia que quedés constància dels fets per tal que "no fossin oblidats" cosa que té un gran impacte en Cieza de León. Ens fixem en la obra de Cieza de León degut a la seva qualitat com a cronista (reconeguda pels seus contemporanis) i a les seves declarades intencions per enregistrar els fets tal i com varen ser.³ A Cieza de León se li reconeix una honestedat i imparcialitat de que manquen altres cronistes contemporanis, que arribaven a acceptar suborns per atribuir gestes a individus que no eren presents al lloc dels fets.⁴

L'Inca Garcilaso va néixer al Perú. Fill d'un militar i una *coya* Incaica (i per tant mestís) aporta una perspectiva única. Si bé no entrarem en judicis de valor, és un dels pocs cronistes que es posiciona en contra a altres autors a l'hora d'analitzar els Inques, conclouent que no eren tirants i la conquesta (o al menys els seus excessos) no era merescuda.⁵ Garcilaso depèn principalment a fonts externes (ja que escriu la crònica des de la península anys després dels fets) però les contrasta, analitza i critica obertament aprofitant la seva privilegiada posició vers els actors dels fets, foren inques o espanyols, per acudir a altres informants que no han llegat escrits. L'Inca Garcilaso, amb tot, era conscient del seu paper i procura actuar com un historiador. Si bé no va ser testimoni de la major part dels fets que registra, escriu sobre els enfrontaments amb un gran luxe de detall citant les fonts que utilitza als seus escrits.⁶

En el cas de Miguel de Estete i Francisco de Xerez, ambdós van estar presents durant les fases inicials de la conquesta i serveixen per matisar el material que cobreix l'arribada de la host indiana al Perú fins la captura de l'Inca Atahualpa (si bé les cròniques narren esdeveniments posteriors) amb dos testimonis contemporanis.

² Pease (1995) p. 208

³ Ibid. p. 198

⁴ Ibid. p. 219

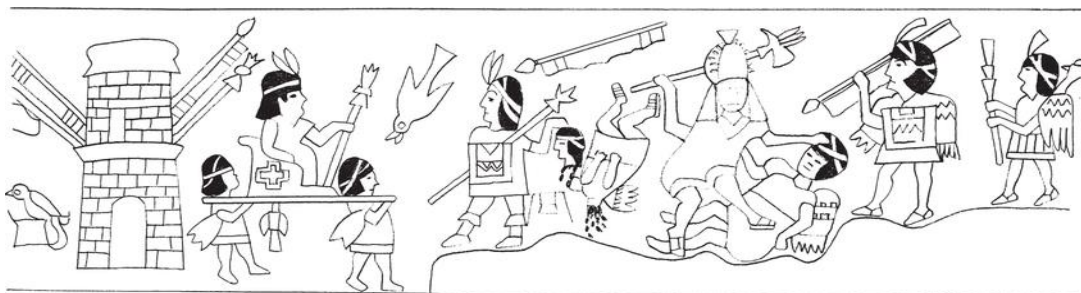
⁵ Ibid. p. 374

⁶ Ibid. p. 381

Fonts visuals

A continuació l'ús de fonts visuals coetànies a la conquesta en aquest treball i de com l'estudi del passat Incaic recorre a les imatges creades pels indis per tal d'obtenir el seu punt de vista. Peter Burke ha realitzat publicacions sobre l'estudi de la iconografia i la imatge en context històric com al seu llibre *Visto y No Visto: El Uso de la Imagen como Documento Histórico*, però per aquest treball s'ha partit principalment de la tradició d'estudis iconogràfics del Perú. Autors més propers a la etnohistòria i a l'antropologia, que s'han vist obligats a trobar una font (la imatge) que a falta de la paraula escrita els permeti reconstruir una perspectiva indígena. Aquestes obres artístiques no es van realitzar per l'espectador modern aliè a la cultura del moment. Hem de tenir en compte també que no tenim gaire informació sobre els *queros* i desconeixem els seus autors i el seu paper a la societat incaica. És art Indi fet per a Indis, i exposen la visió del conquerit.

En molts casos les representacions són parcial o completament mítiques. Sovint els guerrers del Tawantinsuyu comparteixen escena amb deus que baixen dels cels o aus guerreres que s'involucren en el combat.⁷ Però sovint això forma part dels recursos visuals i narratius andins. La presència d'aquestes aus sovint s'usa per dotar d'un caràcter moral a les accions representades⁸ o ajudar a l'espectador a identificar els combatents. Per exemple: al quero MI 3896-58 (Museo Inka, Universidad Nacional San Antonio Abad) les tropes de Cuzco comparteixen gama de colors amb les aus guerreres.⁹

Batalla entre Incas y Chancas, veiem les aus intervenint en el combat així com les armes típiques dels inques, i els seus escuts o pullankas quadrats.¹⁰

Pel que fa a les representacions decorats entre inques i chancas, no coneixem la naturalesa d'aquests combats (fins a quin punt podrien haver estat més o menys pautats o rituals) ni amb quina intenció han estat representats als *queros*. Però sí que formaven part de la identitat Inca en període colonial, que són la nostra via d'accés a la seva visió del passat prehispanic i que les representacions contenen uns inques militarment dominants, derrotant als seus enemics amb la potencial assistència d'éssers divins.¹¹ Si bé els *queros* tenen un idioma propi i convenis artístics per comunicar una narrativa (la indígena) paren atenció a la roba i armament de les figures fins a tal punt que ens permet diferenciar a quin bàndol o grup ètnic pertanyen¹². Aquesta representació identifica als inques sovint per l'armament ofensiu i pels cascos i els

⁷ Martínez *et al.* (2014) p. 97

⁸ *Ibid.* p. 99

⁹ *Ibid.* p. 97

¹⁰ *Ibid.* p.98

¹¹ Ramos (2002) p.261

¹² Martínez *et al.* (2014) p. 93

escuts¹³ amb que els artesans del segle XVIII estarien familiaritzats gràcies a una llarga tradició iconogràfica (transmesa amb festes, commemoracions seglars i religioses).¹⁴ L'art inca és consistent en aquest nivell d'atenció i en la tradició visual que persisteix al llarg del temps¹⁵ pel que fa al llenguatge narratiu andí (com la presència d'aus guerreres i deïtats).

Naturalment sorgeixen dubtes quan examinem fonts visuals de cultures passades. "Com podem prendre seriosament un dibuix realitzat per un artista que no dominava la figuració?" (d'acord a uns estàndards Europeus i coetanis/actuals) acostuma a ser la primera pregunta que ve al cap quan fem servir un dibuix per estudiar l'equipament o formes d'expressió marcial etc. No es poden fer servir els dibuixos com a única font primària per realitzar un estudi més enllà de les pròpies obres d'art però en general, les fonts arqueològiques coincideixen amb la tradició visual dels segles XVII i XVIII. Fetes aquestes consideracions, l'art produït per una cultura guerrera pot ser una font rellevant a l'hora d'estudiar la cultura material.

Tot i cert nivell d'abstracció i introducció d'elements fantàstics o simbòlics amb els que hem de vigilar, podem reconèixer un nivell gran fidelitat en aquestes representacions pictòriques si comparem amb escrits i fonts arqueològiques. Per aquests motius he consultat la crònica *Primer Nueva Corónica del Buen Gobierno* de Felipe Guamán Poma de Ayla, un noble quítxua. Les seves il·lustracions no són coetànies als esdeveniments car que l'obra és publicada l'any 1615, però funcionen en tàndem amb altres fonts (arqueològiques i escrites) per investigar l'armament de la conquesta, cosa que també s'aplica als queros colonials que representen el passat pre-hispànic. Això també es dona a Europa. Algunes representacions reproduïxen l'anatomia o els detalls i proporcions de l'equipament amb més fidelitat que altres, però es innegable que la gran majoria representen el que els artistes percebien al seu entorn.

L'arnès de Maximilià I (1485) fotografiat per Jaume Alcoy al Kunsthistorischesmuseum. Detall del calvari del mestre de Münster (1470-80) National Gallery of Art.

A més d'obres pictòriques representant esdeveniments passats i bíblics tenim tractats marçials il·lustrats. Independentment de la precisió figurativa i de la versemblança de les escenes hi ha una coincidència entre l'armament que ha sobreviscut i el representat en obres artístiques. Les cultures guerreres acostumen a projectar fidelment el seu entorn (o si més no, la seva

¹³ Ramos (2002) p.255

¹⁴ Ibid. p.245

¹⁵ Martínez *et al.* (2014) p. 94

percepció subjectiva del mateix) al seu art. Tenim cites de com Maximilià I enviava cartes per corregir postures i moviments als seus il·lustradors per assegurar una representació fidedigna i versemblant dels fets que es representa al seu llibre “Freydal” que enregistra les seves fetes cavalleresques a tornejos i festes.¹⁶

La fidelitat d’algunes escultures respecte als arnesos blancs (nom d’època per l’armadura de plaques d’acer) és tal que ha servit per documentar formes o modes d’armes defensives fins ara indocumentades degut a la seva escassetat de restes arqueològiques. El Dr. Tobias Capwell, va realitzar un estudi exhaustiu de les escultures jacents de les illes d’Anglaterra al llarg de la primera meitat del segle XV que va culminar en la publicació del seu llibre “*Armor of the English Knight 1400-1450*”. Les escultures van resultar ser prou fidels com per reproduir-les peça a peça i obtenir un arnès igualment funcional (a un nivell mecànic) que els altres arnesos supervivents i coetanis arreu, que permetia induir (amb el suport d’altres fonts) en l’estil de combat dels homes d’armes d’Anglaterra.

Fins i tot obres on el context és completament fantàstic, com la llegenda de Sant Jordi, acostumen a ser valuoses. Tenim l’exemple del “Georgsaltar” del mestre de la llegenda de Sant Jordi de Colònia. En aquesta obra el sant està equipat amb una representació perfectament rigorosa d’un model concret de l’arnès baixmedieval, però a més dona el cop de gràcia al drac amb una tècnica d’esgrima (muntar l’espasa al rest o al menys abraçar-la amb l’aixella per donar una estocada més sòlida estructuralment). Aquesta tècnica apareix escrita a varis tractats d’esgrima, com el de John Wilhalm i representada a d’altres com el *Kriegsbuch* de Ludwig von Eyb zum Hartensetein.

Detall del Georgsaltar (1465) fotografiat i cedit per Roel Renmans. Ampliació del foli 21v Eyb Kriegsbuch (1500) Universitätsbibliothek Erlangen-Nuremberg (MS B.26).

Un cop més val molt la pena parar atenció al rigor en la representació de l’arnès i les armes del cavaller al *Georgsaltar*, però si bé el dibuix del manual de Ludwig von Eyb és molt més pobre a nivell de composició, detall i figuració, s’hi poden reconèixer les peces de l’armadura perfectament. Fins i tot el tipus de casc que fan servir els espadatxins de Von Eyb són

¹⁶ Terjanian et al. (2019) p.125

identificables. Coincideixen amb el gran bacinet de Frederick III d'Habsburg guardat a l'armeria Imperial de Viena.

Detall del Georgsaltar (1465), fotografiat i cedit per Roel Renmans. Targa (1450) de torneig o cavalleria, Metropolitan Museum of Art (25.26.1).

Sense analitzar profusament l'armament defensiu del cavaller del *Georgsaltar*, deixo una mostra de la seva precisió en aquest escut o targa que li penja de l'espatlla esquerra i una peça arqueològica representativa.

Així doncs, si bé dependre únicament de fonts visuals és arriscat (degut a la presència de estilitzacions o llicències artístiques) la possibilitat de fer un cop d'ull a com aquestes cultures guerreres volien ser vistes o representades és útil de cara a aquest estudi per si més no posar cara i ulls a aquelles peces d'equipament que no hagin sobreviscut o que el pas del temps no les permeti apreciar tals com eren. En aquestes imatges hi veurem representades les atxes, escuts i cascs que descriuen les cròniques.

S'ha de recordar que ni per part dels inques ni per part dels europeus s'ha generat un registre visual de la conquesta. Però la memòria o tradició visual dels segles posteriors permet estudiar com aquesta cultura percebia el seu propi passat. Així com accedir a la seva tradició visual que conté una aproximació al seu arsenal. Fins i tot si son posteriors (segle XVII) són fonts que hereten la tradició visual Inca d'una cultura guerrera que va comunicar a través de diferents mètodes (els khipus, que no podem traduir, cançons i queros) la seva identitat formada a través de la lluita. En el cas de la iconografia europea, les fonts més properes als moments previs i posteriors de la conquesta ens poden donar una imatge força aproximada sobre la forma de l'armament i disponible per les hosts europees

L'Imperi Inca: l'expansió del Tawantinsuyu

Si bé el treball no es centra en les guerres d'expansió de l'imperi Inca, ha estat necessari explorar aquest moment de la seva història per entendre les seves capacitats militars prèvies a la conquesta hispànica. Estudiant aquest moment de la seva història és com podem esbrinar quina era la seva organització, forma de presentar batalla, mida dels seus exèrcits etcètera. Els Inques van aplicar principis i pràctiques militars universals i contemporànies que els van permetre assolir una hegemonia bèl·lica al seu territori.¹⁷ L'ús superior de la logística, administració del personal i maneig tàctic i estratègic els va assegurar el domini d'un territori on la guerra havia tingut lloc des dels seus primers agrupaments socials.¹⁸ Un altre aspecte que feia destacar els Inques era el seu ús d'espies i informants. Els Inques no prenen decisions sobre la mobilització de tropes sense obtenir la intel·ligència adient que els informés de possibles mobilitzacions, la ubicació de l'enemic, el terreny que els envoltava etcètera.¹⁹

Al llarg dels segles (si tenim en compte la conformació del propi estat Incaic del Cuzco, que inicia al segle XIII) això els va dur a governar un imperi de grans dimensions: el *Twantinsuyu*. Aquest nom, que farà servir d'ara en endavant per referir-me a l'imperi Inca, ve de la divisió interna de l'imperi en 4 grans regions o regnes (suyus): el *Chinchaysuyu* (nord), *Collasuyu* (sud) *Cuntisuyu* (oest) i *Antisuyu* (est).

Una de les dificultats a l'hora d'estudiar la història dels Inques és la seva manera d'enregistrar la història. El seu sistema distava d'occident en que, per exemple, no s'interessaven per l'ordre cronològic dels fets. La seva història s'havia conservat a través de pintures, khipus (que de moment no sabem interpretar) i cançons. Els Inques es centraven en episodis singulars i sovint atribuïen fites militars a més d'una persona.²⁰

Sembla que la gran majoria dels caps d'estat Inques (sapa Inques) fins el vuitè eren caps militars, germans o fills d'Inques com Pachacuti (o almenys els seus contemporanis) i en el cas del sisè i setè Inques ni tan sols tenim fonts històriques.²¹ Martti Pärssinen explica que per solucionar aquesta qüestió s'ha de contrastar les fonts Inques amb les fonts de les regions conquerides²² (visites administratives, relacions de mèrits, reclams de beneficis per haver ajudat a la corona etcètera). També hi ha debat sobre com es va dur a terme l'expansió Inca. John Rowe es basa en Cieza de León per parlar d'una expansió ràpida a partir del novè Inca.²³ Segons Rowe, l'Inca Pachacuti s'hauria encarregat de conquerir les àrees al voltant del Cuzco (entre 1438 i 1463). Amb l'ajuda de Topa Inca hauria pres la costa Nord fins arribar a Quito (entre 1463 i 1471). Topa Inca hauria conquerit les regions que restaven de la Costa Sud fins arribar al nord de l'actual Xile (entre 1471 i 1493) i per últim, Huayna Chapac hauria estès el territori Inca al nord de l'Imperi entre 1493 i 1525.²⁴

¹⁷ Guillén i López (1980) p.272

¹⁸ Ibid. p.274

¹⁹ Ibid. p.305

²⁰ Pärssinen (1992) p.74

²¹ Pärssinen (1992) p.80

²² Ibid. p.76

²³ Ibid. p.71

²⁴ Ibid. p.72

Expansió i camins del *Tawantinsuyu*, per Simeon Netchev, (2021) *World History Encyclopedia*.

D'altre banda, John V. Murra proposa un ràpid procés d'expansió sí, però seguit o interromput per reconquestes. La mort d'un Inca donaria una oportunitat pràctica o causa legítima a molts grups sotmesos d'oposar el govern del Cuzco. En aquest fet, de constants rebel·lions, podem diferents regions o poblacions de l'imperi no desitjaven formar-ne part.²⁵ Segons Martti Pärssinen, el conjunt de les fonts apunten a que la major part de la conquesta va ser ràpida, d'acord amb la teoria de Rowe.²⁶

L'exèrcit Incaic: Entrenament, Reclutament i Organització del personal.

La preparació de les tropes Inques era universal al *Tawantinsuyu*. A cada poble hi havia un mestre d'armes que entrenava els joves d'entre 10 a 18 anys. Segons Bartolomé de las Casas, es feia lluitar als joves "de burlas o de veras" i els millors eren seleccionats per servir a l'exèrcit. La prova de foc era mantenir-se ferm davant d'una amenaça de mort.²⁷ Bernabé Cobo i Juan de Betanzos corroboraven a Bartolomé de las Casas comparant aquests exercicis amb les justes i tornejos Europeus²⁸ (que es podien celebrar o no "a tota ultrança"). Destacar en aquest sistema d'entrenament local obria la possibilitat de fer carrera militar i política, permetent als més destacats arribar al càrrec de governadors o *tocoricupaca*.²⁹ Si bé els nombres dels soldats Inques s'han exagerat, el *Tawantinsuyu* era capaç de desplegar exèrcits consistentment superiors en nombre als seus enemics. El sistema de reclutament estava basat en el deure de cada regió d'entregar grups armats al Inca. Els soldats partien de les seves províncies en grups subdividits en 10 (el grup operatiu més petit, la cèl·lula) 50, 100, 500, 1.000, 5.000 i 10.000 homes (el grup operatiu més gran, que equivalia a 2 regiments) i anaven acompanyats dels

²⁵ Ibid. p.73

²⁶ Ibid. p.82

²⁷ Guillén i López (1980) p.311

²⁸ Ibid. p.312

²⁹ Ibid. p.315

seus propis oficials.³⁰ Una sola regió conquerida podria aportar desenes de milers d'homes al personal militar del *Tawantinsuyu*. Quan Topa Inca va conquerir els *Chachapoyas* i un cop establerts vincles polítics amb un senyor local, es va acordar que la regió havia d'organitzar dos *hunas* (cadascun un grup de 10 mil "unitats domèstiques").³¹ Si bé els nombres de cada grup són inconsistents a les Cròniques, les fonts apunten a que l'organització de les tropes depenia d'una variació d'aquest sistema decimal.³² És important tenir en compte que no tots els homes que es tenen en compte a aquest recompte eren combatents. Les tropes anaven acompanyades de tota mena de personal civil. Alguns eren enginyers de ponts, altres podien ser familiars o servents dedicats a carregar l'armament o aliment de l'exèrcit.³³

La logística Incaica no només destacava pels nombres que podien reunir sinó també per la seva capacitat de mantenir-los en funcionament. Els inques mantenien grans nombres de soldats en reserva, prou a prop del cos principal com per substituir quan fes falta a grups sencers de combatents (de milers d'homes cadascun) amb tropes fresques.³⁴ Això es feia en funció de les baixes patides però també en cas que l'exèrcit hagués d'operar en una regió amb condicions climàtiques massa diferents a les que aquests soldats estaven acostumats (cosa que per exemple, els conqueridors espanyols no van tenir en compte en moltes ocasions, provocant grans pèrdues al personal aliat).³⁵

Cieza insisteix en que marxaven en bon ordre i que els inques imposaven disciplina amb càstigs severos inclosa la pena de mort.³⁶ En batalla, cada esquadró de soldats estava conjuntament especialitzat en un gènere d'arma diferent i disposat segons el terreny i preferències d'un capità general.³⁷ És interessant que, pel que fa a quins soldats s'especialitzaven en l'ús de quina arma, el grup o ètnic sovint era determinant.³⁸

Segons Cieza de León, cada "capitania" (entenem un grup d'uns 100-200 homes) tenia la seva pròpia bandera i estava especialitzada en un tipus diferent d'arma.³⁹ Aquí tenim una certa ambigüitat pel que fa a la forma exacta d'aquestes formacions: com de gran és aquesta capitania que descriu Cieza? Hi ha homes especialitzats en diferents armes a dins de la capitania? O cada capitania està conjuntament especialitzada? La majoria de cronistes com Miguel de Estete o Francisco de Xerez i el propi Cieza coincideixen en descriure formacions visiblement especialitzades en una arma. L'existència d'un petit grup armat (d'un centenar d'homes) amb moltes cèl·lules (10 homes) especialitzades en diferents armes és poc probable. En l'exèrcit Inca, un capità dirigia una companyia de 100 homes⁴⁰ i és aquest grup el que assumiré que tenia una sola bandera i estaria especialitzat en un arma. Però no és descabellat pensar que per a Cieza "capitania" podria significar un altre tipus de formació. Podríem estar parlant d'un gran grup de soldats (milers) dirigits per un "capità", seguint una bandera,

³⁰ Ibid, p.282 i 322

³¹ Prässinen (1992) p.95

³² Guillén i López (1980) p.321

³³ Ibid, p. 288

³⁴ Guillén i López (1980) p.283

³⁵ Ibid. p.284

³⁶ Ibid. p.289

³⁷ Ibid. p.316

³⁸ Ibid. p.284

³⁹ Ibid. p.315

⁴⁰ Ibid. p.322

subdividits en petites esquadres o companyies especialitzades en un arma diferent (però mancades de bandera). També hem de recordar que la realitat no és mai tan estricta i les formacions s'adapten al terreny o necessitats o pla estratègic o tàctic del capità general.

La resta de cronistes no han aconseguit resoldre completament aquest dubte. Antonio Espino ens informa sobre l'opinió de Francisco de Xerez:

Quando el cronista Francisco de Xerez quiso comentar idéntico tema, coincidió en señalar la destreza de las tropas incaicas y su formación “en escuadras con sus banderas y capitanes que los mandan con tanto acierto como turcos.”⁴¹

Més enllà de l'avaluació qualitativa, tornem a l'associació d'esquadra amb bandera i capità. Però Miguel de Estete, qui era present a Cajamarca, descriu com a la vanguardia d'Atahualpa hi havia un esquadró de 1000 homes amb piques de puntes de ferro.⁴² Un batalló (en context Inca) és descrit com un esquadró especialitzat en una sola arma. En definitiva, les dimensions exactes de les formacions o esquadrons especialitzats (amb oficial i bandera) són incertes.

Quan tocava combatre: cada grup armat, segons Bernabé Cobo i Fray Martín de la Murúa, envesteix contra un altre grup armat (podríem parlar d'esquadrons o companyies) tot fent grans crits de guerra per intimidar els enemics. El inques donaven senyals amb els instruments, atacaven en conjunt i deixaven formacions en reserva depenent de l'espai disponible.⁴³ Segons l'autor els cronistes no descriuen el procediment amb que les formacions dels Inques “tanquen” (és a dir ataquen o redueixen distàncies amb la formació enemiga fins que inicia el combat) amb el mateix luxe de detalls que quan descriuen altres aspectes del món incaic. Això hauria de revelar una “universalitat bèl·lica” en aquest procediment.⁴⁴

L'exèrcit Incaic: Armament ofensiu i defensiu

Com hem comentat, un cop reunits els soldats es distribuïts en formacions segons el gènere d'arma en que s'especialitzaven o feien servir.⁴⁵ Però quines eren aquestes armes? Quina era la seva indumentària i armes defensives? Per reconstruir l'aspecte visual depenem principalment dels *queros* i alguna peça arqueològica. Com sempre però, començarem per les fonts escrites. Quan Cieza de León descriu les formacions, llista les armes en que s'especialitzen: “y unos eran honderos y otros lanceros y otros peleaban con la maçana y otros con ayillos y dardos y algunos con porras.”⁴⁶ Aquest llistat és una enumeració força completa de l'armament ofensiu Incaic, i si bé he trobat fonts que parlen d'alguna arma més, la resta es limita a detallar el seu armament amb més profunditat.

⁴¹ Espino (2000) p.306

⁴² Estete (1918) [1535] f. 7

⁴³ Guillén i López (1980) p.327

⁴⁴ Ibid. p.328

⁴⁵ Ibid. p.284

⁴⁶ Ibid. p.328

Maces Inques al llarg de la història, Museo Larco. Representació de Huayna Capac, armat amb atxa, maça (mà dreta) casc i escut. A *Nueva Crónica del Buen Gobierno*, (1615).

Les “porres” que anomena Cieza, estrictament parlant, haurien de descriure les maces d’aleacions de coure, plata i or, sovint forjades en forma d’estrella de 6 o 8 puntes. Aquestes peces podien estar muntades sobre pals de diverses longituds, per fer servir amb una o dues mans. Si bé Guamán Poma les descriu com armes secundàries això no implica que no fossin essencials o de gran utilitat.⁴⁷ Amb *macana*, Cieza pot estar descrivint qualsevol arma contundent⁴⁸ o una tipologia d’espasa o garrot de fusta presumiblement esmolada, és a dir, un arma de tall. Francisco de Xerez també parla de maces o porres, però para més atenció a les atxes, que segons ell eren més grans (que les porres) i les compara amb les alabardes.⁴⁹ Aquest arma apareix constantment als *queros*, en mans de soldats i comandants.

La resta d’armes ofensives dels inques semblen ser variacions de la llança i javelina. Ja fossin per llençar o fer servir a cos a cos, una asta esmolada semblava ser l’arma principal d’un % molt significatiu de les tropes.

El més interessant per a mi és la presència de piques. Grans llances, de 30 pams, que els cronistes comparen amb les suïsses. Això serà rellevant més endavant, quan parlem de la cavalleria Europea al continent americà. Per ara és important notar que la seva presència està acreditada per Cieza de León, Miguel d’Estete, l’Inca Garcilaso i Francisco de Xerez.

Per lluitar a distància, sembla que les armes principals dels soldats Inques eren l’arc i fletxa i la fona. Segons Xerez, les pedres que es feien servir amb la fona estaven tallades a mà.⁵⁰ Cieza de León descriu una instància durant la conquesta de Chachapoyas, de com un conqueridor que duia, presumiblement, dos cascos alhora (dur una cervellera sota l’elm o casc és una pràctica comuna al llarg de la història d’Europa) va ser abatut amb una sola pedra llençada des d’una fona.⁵¹ Si bé la font sembla enregistrar l’episodi precisament com un esdeveniment poc

⁴⁷ Ponce (2002)

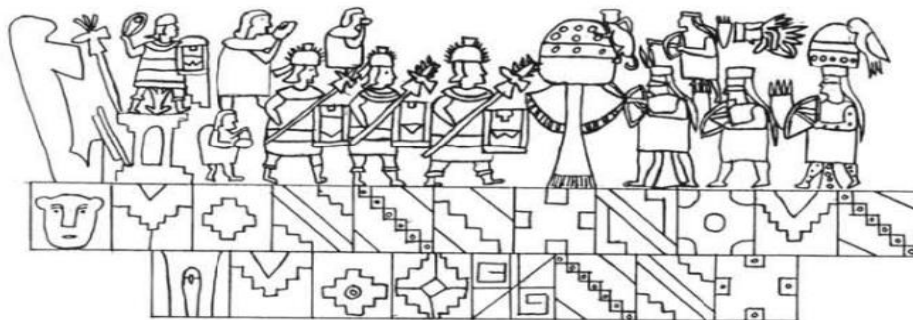
⁴⁸ Guillén i López (1980) p336

⁴⁹ Jerez (1891) [1534] p.99

⁵⁰ Ibid. p. 99

⁵¹ Cieza (1987) [1553] p.311

habitual (les armadures poden fallar i trencar-se davant impactes dels quals haurien o poden protegir) deixa clar que era un arma mortífera. L'arma defensiva més habitual dels inques sembla ser l'escut. Els inques no tenien arnesos o cotes de malla completes. Es descriuen armilles de cotó⁵² i cuirasses de fulla de palma, que resistents contra espases i llances així com cascos de cuir i metalls.⁵³

Quero 7511 (Museo de América) Mario Sandron (1999) p.145.

En aquest Quero, podem veure múltiples guerrers armats amb escut, atxa i cascos. Aquests són els guerrers Inques. Podem veure que van acompanyats per músics, i que el seu líder (entronitzat, a l'esquerra) fa servir una fona i té una d'aquestes atxes a mà. Mario Sandron ens fa notar que entre tots dos exèrcits hi ha una representació d'un pont penjant, que els inques es deuen estar disputant amb els *antis* (habitants del antisuyu) que diferenciem dels inques degut a la seva pintura facial.⁵⁴ Segons José Luíz Martínez, els vestits (*unku*) que porten aquests soldats inques estarien reforçats amb bandes de metall (*tocapus*). Els escuts de fusta quadrats s'anomenarien *tocapus* i els cascs: *chucos*. A sota tenim un altre *quero* on veiem representades les llances emplomades dels inques.⁵⁵

Quero colonial. Extret del llibre de Flores Ochoa, del Fondo Editorial BCP.⁵⁶

Poliorcètica Inca

Si bé mai no van desenvolupar màquines de setge, no es pot negar que els Inques feien un ús eficient de la poliorcètica. Les fortificacions jugaven un paper fonamental al domini Inca, fins i

⁵² Jerez (1891) [1534] p.99

⁵³ Cieza (1987) [1553] p.128

⁵⁴ Sandron (1999) p.145

⁵⁵ Martínez (2020) p.84

⁵⁶ Flores (1998) p.122

tot si els setges no protagonitzaven les campanyes. Al llarg de tot el Tawantinsuyu, es fortificaven campaments i assentaments (sovint en cims o altres posicions de difícil accés) des dels quals s'organitzaven atacs i on s'hi refugiaven tropes en cas de necessitat.⁵⁷ Si bé podien servir com a refugi a la població civil la seva funció principal era fer de bases d'operacions.⁵⁸

Les ruïnes del Sacsayhuamán, a prop del centre de la ciutat de Cusco.

És important tenir en compte que moltes forteses eren edificis religiosos als quals s'afegia una funció militar.⁵⁹ La construcció d'aquestes *pucaras* consistia en cases de pedra o torres envoltades per sistemes de muralles⁶⁰. Més endavant veurem el pes d'aquestes fortificacions i la seva importància en la conquesta del Collasuyu i altres part de l'imperi.

Les Campanyes Militars Inques

Com he explicat a l'apartat sobre el Tawantinsuyu, els Inques van emprar principis militars sòlids des del començament. Viracocha, el vuitè Inca, no va protagonitzar cap de les grans conquestes del Tawantinsuyu però va lliurar la última guerra contra els Chancas. Ja des d'aquest moment veiem múltiples de les virtuts militars que posaran en pràctica per a la resta de la seva història.

L'exèrcit Inca ja mobilitzava grans nombres i els feia marxar a grans distàncies mantenint la rigorosa disciplina que descriu Cieza de León. Segons Eduardo Guillén:

*“La jornada diaria correspondía a la distancia entre tambo y tambo, aproximadamente, unos 20 a 30 Kms. Las normas de disciplina establecían que nadie se saliera de los linderos del camino, ni tomara absolutamente nada de lo que había en la ruta, y menos cometieran abusos o actos irrespetuosos contra los pobladores. **La marcha de un numeroso ejército a lo largo del***

⁵⁷ Guillén i López (1980) p.278

⁵⁸ Ibid. p.388

⁵⁹ Ibid. p.387

⁶⁰ Ibid. p.389

*camino real, significaba una longitud de columna considerable que daba lugar a un gran escalonamiento y a una duración de desfile importante que comprendía varios días.*⁶¹

És un bon moment per introduir un aspecte vital de la infraestructura del Tawantinsuyu: els camins. Si bé entrar massa en detalls de la geografia del Perú és quelcom inabastable en aquest treball, s'ha de deixar clar la diversitat del escenari de la Conquesta. El Tawantinsuyu ocupava tant la costa, la serra andina, com part de la jungla interior. Les tres àrees tenien condicions climàtiques totalment diferents i en ocasions extremes, variants al llarg del territori (mentre que la costa era majorment desèrtica i molt humida, les serres tenien un clima fred i sec). Però més enllà del clima, les grans muntanyes dels andes condicionaven significativament el desplaçament al llarg de tot el territori.

La xarxa viària Inca sumava un total de 40.000 kilòmetres si es tenen en compte els camins principals i xarxes secundàries. Aquests camins facilitaven l'accés a llocs de culte, la mobilització militar i com no, l'administració de l'imperi (tant el transport de persones, ja siguin corredors o administradors, com de bens materials). El camí més important, que connectava Cuzco i Quito, mesurava entre 4 fins a 14 metres d'amplada en les seccions més amples. Aquestes rutes conduïen a assentaments (*tambos*) amb queviures o armament, situats a un dia a peu uns respecte els altres.⁶² Aquests camins, van impressionar a més d'un conqueridor i cronista. Cieza de León els compara amb les carreteres romanes:

Tornant al comportament de l'exèrcit, segons Manuel Ballesteros els inques marxaven dividits en dues meitats (vanguardia i rereguardia) per assegurar que l'exèrcit no pogués mai ser atacat en la seva totalitat i que al menys una part significativa pogués entrar en combat amb avantatge. L'Inca marxava amb la reserva. Un cop feta l'aproximació a l'exèrcit o terres enemigues, s'acampava l'exèrcit i s'enviaven missatgers i diplomàtics per negociar una rendició. Si les negociacions no donaven resultats s'iniciava immediatament la ofensiva.⁶³

Just abans d'un atac dels *Chancas* a la ciutat de Cuzco, l'exèrcit Inca va llençar una campanya contra dues poblacions alhora, *Calca* i *Caitamarca*. Un cop acampats a prop de *Calca*, l'exèrcit Inca ataca i topa amb resistència que no aconsegueix superar. Els de *Calca* s'havien atrinxerat a unes feixes de pedra o murs, i l'exèrcit Inca decideix retrocedir i canviar de ruta. Flanquejant la muntanya superen les defenses enemigues i lliuren una batalla a camp obert, vencent-los. L'exèrcit després canvia el rumb cap a *Caitamarca*. Les negociacions acaben ràpid, amb els locals burlant-se de les demandes de capitulació del missatger Inca i Huiracocha forçant una marxa per atacar-los, tot just després d'haver derrotat els de *Calca*. Els inques i els de *Caitamarca* lliuren un combat a banda i banda del riu (no transitable degut al corrent) amb fones. Durant la nit, els inques llencen pedres ardents amb les fones, provocant un incendi, un pànic sorgit en part de creences religioses i una rendició.⁶⁴ Ja aquí, els Inques fan gala d'un exèrcit de grans dimensions, disciplinat, capaç de recorre grans distàncies a voluntat del comandant, eficàcia innegable en batalla, i una doctrina prou flexible com per adaptar-se a les dificultats del terreny i maniobrar eficaçment a través del mateix. A la defensa contra els *chancas*, que té lloc immediatament després de la campanya de *Caitamarca* i *Calca*, l'exèrcit

⁶¹ Guillén i López (1980) p. 347

⁶² Espino, (2019) p.55

⁶³ Guillén i López (1980) p.348

⁶⁴ Ibid. p. 349

Inca defensa Cuzco fortificant els camins a Cuzco cavant trinxeres/fossats (que omplen amb pedres i trampes vàries) i obstacles creats amb pues de palma. L'ús o alteració del terreny és una tàctica emprada des del començament de les campanyes militars.⁶⁵

Pel que fa a la conquesta de la regió nord del Perú (*Chinchaysuyu*) l'Inca Pachacuti conquereix la regió fins a Cajamarca però no consolida la presència Inca a aquesta àrea.⁶⁶ Queda clar que no totes les províncies queden igual de sotmeses o integrades al Tawantinsuyu. Algunes es rebel·len i han de ser re-conquerides o només mantenen una relació tributaria o comercial amb l'imperi. En el cas de la costa equatoriana, el seu funcionament o organització interna no s'altera fins l'arribada de Topa Inca⁶⁷ tampoc tindran caps locals connectats amb el Tawantinsuyu. Establir control sobre la regió era per tant difícil.⁶⁸

Pel que fa a la naturalesa d'aquestes expedicions militars: Sovint es pren més d'una fortalesa per província i es capturen els *cinches* o líders locals. Els enemics dels Inques formen aliances per derrotar-los però són vençuts. A la costa han de lluitar per terra i mar, i els inques recorren a dividir les seves forces per vèncer.⁶⁹ S'ha de tenir en compte que la influència de l'imperi Inca i la seva expansió té els seus límits i diverses poblacions o regions no són conquerides. Präsinen cita a Fernando Santos, que defensa que els Inques i els Panatahua (un grup natiu que va ocupar terres properes a la actual Tingo María, a la regió de Huánuco) només estableixen enllaços comercials si bé altres fonts suggereixen una interconnexió més significativa.⁷⁰ A les fronteres del *Chinchaysuyu*, s'instauraven petites forteses o llocs d'avançada des dels quals defensar els interessos del Tawantinsuyu.⁷¹

Segons Sarmiento, quan Topa Inca conquereix l'*Antisuyu*, divideix les seves tropes en tres parts per efectuar més conquestes i (entenem que alhora) reprimir una rebel·lió a Collasuyu (on Topa Inca decideix deixar un comandant anomenat Otorongo Achachi a continuar les conquestes).⁷² Les fonts descriuen la successiva conquesta de vàries províncies. Aquesta campanya conclou amb una batalla campal i la consegüent captura dels seus reis derrotats.⁷³ Més tard s'envia un "capità" a conquerir més províncies i capturar els seus *cinches* a prop del riu Paitite.⁷⁴ El exèrcit del Tawantinsuyu continua fent gala d'una gran capacitat per coordinar grans grups armats i una línia de comandament clara i fidel al Inca, que ha de regnar i comandar com un líder absolut.⁷⁵ Un cop derrotaven l'enemic en batalla, els Inques podien iniciar implacables persecucions que s'estenien al llarg de centenars de kilòmetres tot i mantenint cura dels ferits.⁷⁶

Estudiant un cop més els límits de la conquesta Inca a la zona (a prop del baix Urubamba) descobrim els *Yines* (exògenament anomenats "Piro") la població que ocupava la zona. Els

⁶⁵ Guillén i López (1980) p.350

⁶⁶ Präsinen (1992) p.83

⁶⁷ Ibid. p.86

⁶⁸ Ibid. p.92

⁶⁹ Präsinen (1992) p.89

⁷⁰ Ibid. p.98

⁷¹ Ibid. p.100

⁷² Ibid. p.102

⁷³ Ibid. p.103

⁷⁴ Ibid. p.104

⁷⁵ Espino (2019) p. 56

⁷⁶ Guillén i López (1980) p. 365

Yines són un exemple de com els Inques integraven diferents poblacions al Tawantinsuyu. Els *Yines* haurien ajudat als Inques a construir una fortalesa i haurien mantingut enllaços comercials al llarg del temps, mostrant-se (al menys els *curacas*) lleials al Inca.⁷⁷ És possible que els inques els haguessin entregat dones per enfortir les relacions polítiques així com regals materials. Segles més tard, els *Yines* reclamaven ser descendents dels inques durant el segle XVII, a diferència d'altres poblacions locals, no estaven nus sinó que vestien roba rica, de cotó pintat i els *curacas* es distingien amb ornaments d'or i plata.⁷⁸

Al *Collasuyu*, una gran aliança composta per les tropes de 5 províncies (organitzats en 2 cossos) s'oposa a la conquesta de Charcas. Topa Inca i Pachacuti, un cop més divideixen el seu exèrcit, guanyen diverses batalles i prenen les fortaleses locals.⁷⁹

Les fonts suggereixen que, un cop derrotats, és comú que els nadius d'una regió ajudin als inques. Això podria explicar la velocitat de les conquestes.⁸⁰ Els Inques construeixen fortaleses a mesura que avancen tot i que s'estima que la funció principal d'aquests assentaments podria ser projectar el poder o influència Inques de forma més pacífica (a través de diplomàcia o comerç)⁸¹ tal i com fan a les fronteres orientals de l'imperi (regions que no van resultar factibles conquerir degut a la falta d'una població local organitzada)⁸². Els inques pateixen una derrota contra els Guaraníes. El comandant de la tropa Inca morí en batalla i la resta d'oficials van ser capturats. Es necessita la intervenció d'un segon exèrcit comandat per Turumayo, qui també morí en la campanya) per subjugar els Guaraníes que encara dominaven la zona cap el 1520.⁸³ Les últimes conquestes i re-conquestes dels Inques haurien estat realitzades cap a l'arribada de Pizarro, potser per Huáscar a uns 500km per sota del riu Muratti, cap a la dècada de 1520.⁸⁴

El 1529, inicia una guerra civil entre Huàscar i Atahualpa, ambdós fills del difunt Huayna Capac. El conflicte el guanyarà Atahualpa i els seus seguidors per múltiples factors polítics i militars. Un dels motius és que el darrer es va assegurar la lleialtat dels generals més experimentats del seu pare, com són Quisquis (un home que es distingirà contra les tropes de Pizarro) Chalco Chima, Yicra Huallpa i altres. Huàscar no va tenir el mateix èxit planificant estratègies que executant atacs. Els problemes logístics que va experimentar Huanca Anqui i com Quisquis ho va castigar. Per últim, la capacitat de planejar emboscades destructives arrel de la informació procurada pels espies.⁸⁵ Durant el conflicte, els inques faran gala de les mateixes virtuts que es recullen de la resta de fonts, però ara enfrontant grans forces amb capacitats inequívocament similars. A destacar la coordinació de múltiples exèrcits en operacions paral·leles per tots dos bàndols.

El conflicte pot ser resumit en 3 períodes: la primera gran ofensiva de Huàscar, que resulta en la seva derrota; la contraofensiva dels generals Quisquis i Chalco Chima i la seva persecució a

⁷⁷ Prässinen (1992) p.109

⁷⁸ Ibid. p.110

⁷⁹ Ibid. p.112

⁸⁰ Ibid. P.114

⁸¹ Prässinen (1992) p.115

⁸² Ibid. p.119

⁸³ Ibid. p.112

⁸⁴ Ibid. p.124

⁸⁵ Guillén i López (1980) p.376 i 378

les tropes de Huàscar al llarg de 2.500km; la segona i final ofensiva de Huàscar, que acaba en la seva derrota i captura.⁸⁶

Un exemple de la persistència, capacitat organitzativa i coordinativa i la feina dels espies de l'exèrcit del Tawantinsuyu el trobem a la batalla final. Els generals Quisquis i Chalco Chima perden una batalla contra Huàscar, que comanda les seves tropes en persona. Això els obliga a retirar-se darrera del riu Cotabamba. Huàscar decideix acampar enlloc de perseguir-los, i planifica un atac pel dia següent. El seu pla era llençar un atac frontal, travessant el riu mentre un dels seus generals realitzava una maniobra de franqueig. Quisquis i Chalco Chima aprofiten el temps mort per reorganitzar les tropes, i al ser informats del pla de Huàscar, organitzen un atac sorpresa a trenc d'alba. Huàscar surt del campament amb les seves tropes, però són vençuts i ell és capturat.⁸⁷

En definitiva, l'exèrcit Inca reunia moltes qualitats. Tenien una logística sòlida capaç de mobilitzar i mantenir grans nombres de soldats ben entrenats i armats. Una cadena de comandament que els permetia dirigir múltiples operacions simultàniament i l'estructura social per assegurar que homes competents ocupaven aquestes posicions. Un servei d'intel·ligència militar eficient els permetia informar-se adequadament dels desenvolupaments polítics i militars arreu del *Tawantinsuyu* i actuar en consonància i un sistema de fortificacions els permetien augmentar el control sobre el territori ocupat i defensar el propi. Aquestes qualitats els van permetre establir una hegemonia militar indiscutida al territori. Per concloure aquesta secció, i abans de passar a documentar els conqueridors europeus, deixo a continuació una cita sobre la percepció Europea d'aquest exèrcit Incaic:

*“Pedro de Quiroga en sus Coloquios de la verdad (1563) pone en boca de Barchilón las siguientes palabras: tras comentar la increíble victoria de F. Pizarro y sus escasos hombres frente a un ejército enorme, se advierte: Y no te engañes o no te engañen, diciendo que no eran hombres, sino indios sin razón y sin uso de guerra; porque soldados eran y muy diestros ya en la guerra y hechos a los trabajos y trances de ella, y aun soldados victoriosos que, **cuando fueron acometidos de los nuestros, las lanzas traían ensangrentadas y las manos llenas de victoria de batallas que habían vencido... Al fine, era un ejército formado y armado el que los nuestros vencieron.**”⁸⁸*

És important tenir en compte el status quo a l'imperi just abans de l'arribada dels conqueridors. Mentre els generals d'Atahualpa derrotaven a Huàscar, posant fi a la guerra civil, Atahualpa es trobava a Cajamarca, enmig d'una campanya militar contra els habitants del Chinchaysuyu, que té per objectiu consolidar el fràgil domini del imperi sobre les seves poblacions.

La naturalesa de la Host de Indias

Mentre Huàscar i Atahualpa es disputaven el govern del Tawantinsuyu, una tropa de poc menys de 200 europeus, principalment sorgits de l'actual Extremadura i Andalusia, s'obren camí a través de Sud Amèrica. Aquesta petita tropa o força militar era la host, (host

⁸⁶ Ibid. p.372

⁸⁷ Ibid. p.375

⁸⁸ Espino (2000) p.306

conqueridora o host de índies). Les pròximes seccions del treball les dedicaré a detallar el seu funcionament, integrants i tàctiques, però primer aprofundiré en la seva concepció i propòsit així com el funcionament intern.

Durant l'edat mitjana, no hi havia un exèrcit professional permanent. Quan el rei volia dirigir una campanya militar, l'exèrcit es formava agrupant una sèrie d'unitats militars a través de deures vassallàtics i contractes. Segons Juan Marchena i Ramón Romero:

*“La obligación al servicio de las armas es antigua para todos los súbditos del Rey de Castilla y León. Desde las Partidas, los principios de esta obligación quedan claramente definidos. En concreto, para el período de los Reyes Católicos, la normativa vigente era la misma que para todo el período bajo-medieval.”*⁸⁹

*“Para la conquista del Reino de Granada se aplicó igual técnica, haciendo concurrir en un lugar de la frontera a los individuos y conjuntos de hombres de armas que previamente habían sido llamados: señores, hidalgos, gente de las hermandades, etc. Con la suma de estas huestes se formaba la Hueste Real y principiada la campaña.”*⁹⁰

Aquesta és la tradició jurídica i militar que dona origen a la host reial. El conjunt de contractes i deures vassallàtics que formen una força al servei del rei i a sou de la hisenda reial. Però tenim una altre tradició militar medieval, separada del rei, que també influirà en el comportament i organització de les hosts que van actuar a Amèrica:

*“(…)estudiamos la hueste como el conjunto de tropas o gentes armadas bajo el mando de un jefe determinado con el que le unen diversos lazos, vasalláticos o no, reunidas para realizar una acción de armas concreta de la que se presuponen una serie de beneficios tanto para el que la manda como para el que la compone.”*⁹¹

Aquesta és la natura de la host de conquesta, que pot sorgir i actuar al marge de la host o recluta reial. Durant la guerra de Granada es documenta habitualment aquest tipus d'agrupació o associació militar. Espontàniament, en un període de guerra contra l'infidel, hi hauria carta blanca per formar una partida i atacar, saquejar i ocupar territori enemic. La major part dels membres de la host serien recompensats amb el botí de guerra i els dirigents (sovint baixa noblesa) amb títols sobre el territori obtingut, *alcaide* sent el més habitual.⁹²

La guerra és l'única via d'ennobliment i aquesta és la màxima recompensa per als conqueridors d'Amèrica, que pretenen assegurar-se una posició en el nou món que es formarà o consolidarà amb una societat estamental al final de la conquesta. Així és com autèntics plebeus d'Europa es forjaran una posició entre la noblesa local.

La naturalesa d'aquesta tradició militar baix-medieval és associativa. El vincle entre el cabdill o capità de la host i els seus homes no tenia per què ser vassallàtic o una qüestió de complir amb un deure. Sovint la camaraderia o un objectiu en comú (botí o altres recompenses) era lo únic

⁸⁹ Marchena i Romero (1983) p.99 i 100

⁹⁰ Ibid. p.97

⁹¹ Ibid. p.106

⁹² Ibid. p.103

que mantenia l'associació en peu i els seus termes eren negociables.⁹³ A través d'aquest sistema, es reunien guerrers tan a peu com a cavall, tant nobles com plebeus.

Un cop a Amèrica: **La host reial** és una institució caracteritzada per un funcionament jurídic, destinada a vetllar pel poder de la corona i a enfortir-lo. Romandrà activa al territori i originarà el futur exèrcit d'Amèrica (al segle XVIII). **La host de conquesta** té com a principal raó de ser conquerir el territori i fundar ciutats (mentre que pels seus integrants, la principal motivació era l'obtenció de botí o títols) i es mantindria activa fins que concloués l'ocupació, moment en que es dissolia o marxava (com a part d'una nova facció) a la conquesta de nous territoris. La relació entre el cabdill i la tropa no és (principalment) vassallàtica sinó associativa.⁹⁴

La host de Indias, té el seu origen en la combinació de dues formes d'agrupament de tropes en temps de guerra baix-medievals: la host reial i la host de conquesta o conqueridora.

Els integrants de la Host de Pizarro

Per investigar els integrants de la host de Pizarro, he recorregut principalment a James Lockhart, que ha publicat un estudi comprensiu de no només els orígens socials dels membres sinó de les vivències i rols de cadascun dels membres documentats.

Sabem que la majoria venia d'Andalusia, Extremadura i la resta de Castella⁹⁵ i que havien tingut (en majoria) experiència prèvia a Amèrica amb excepcions com Hernando Pizarro (germà petit de Francisco Pizarro) i que en particular, els capitans (tals com Francisco Pizarro, Sebastián de Benalcázar i Hernando de Soto) havien estat al continent durant més de 20 anys. La majoria hauria estat prèviament a l'actual Panamà o Nicaragua i tots haurien experimentat el carib i alguns la actual Hondures. La importància de l'experiència prèvia al continent l'explicaré quan indaguem en la vida del capità general Francisco Pizarro.⁹⁶ S'ha de tenir en compte que els homes que Lockhart documenta a Cajamarca s'haurien incorporat a la host de Pizarro al llarg de l'expedició, durant els diferents viatges que aquest va realitzar entre Amèrica i la península.

Categoritzar els membres de l'Expedició segons si posseeixen o no la capacitat de lluitar és inviable. Si bé no tots els cristians de la host eren guerrers, ningú era un "no combatent". Tothom portava armes, independentment del seu rol i s'esperava que tothom pogués combatre. Entre aquests homes hi havia artesans importants especialitzats en diferents aspectes de la ferreria (espases, armes de foc, ferradures de cavall).⁹⁷ Com a tal, els membres de la host són adreçats o descrits generalment com a peons, genets, cristians i espanyols. No es parla en cap moment de soldats i comptades excepcions no sembla que els membres de la host fossin veterans de cap guerra Europea.⁹⁸

⁹³ Marchena i Romero (1983) p.110

⁹⁴ Ibid. p.107

⁹⁵ Lockhart (1972) p.28

⁹⁶ Ibid. p.24

⁹⁷ Ibid. p.18

⁹⁸ Ibid. p.19

L'única clara diferenciació entre els membres és la de plebeu i noble. La major part dels nobles pertanyien a la *hidalgua*, terme paraigües força ambigu per definir la baixa noblesa. Pertànyer a aquest grup assegurava accés a una porció major del botí de guerra (al que accedien els plebeus) tant pel prestigi social com per la contribució a l'esforç militar⁹⁹ (els *hidalgos* formaven la cavalleria de la host, estaven millor formats i equipats per la guerra). Del total dels homes que van arribar a Cajamarca (168) 38 eren *hidalgos* i 91 eren plebeus, mentre que 6 formarien part d'un esglaió social entremig i 33 eren d'origen desconegut.¹⁰⁰ S'ha de tenir en compte que si bé no es poden categoritzar fàcilment, també hi hauria diferències entre els plebeus, el seu grau d'educació i posició social també influïa en la seva reputació i recompensa.¹⁰¹

Pel que fa al capità general de la host, Francisco Pizarro, era un dels conqueridors o exploradors més experimentats del moment. Pizarro no va iniciar la seva carrera com a conqueridor a Perú (si bé aquesta part de la seva carrera s'endú tota l'atenció d'historiadors moderns i contemporanis).¹⁰² Sabem que arriba a Amèrica entre el 1502 i el 1506¹⁰³ i que cap el 1509 s'uneix a la recluta d'Alonso de Ojeda destinat a terra ferma inexplorada a l'entorn de l'actual Panamà. Hi ha una certa discussió pel que fa a la seva edat, podria haver rondat entre els 19 o 32 anys depenent de quina font seguim. Carmen mena contempla la possibilitat que Pizarro participés a les guerres d'Itàlia i per tant sembla apostar per la versió que atribueix 32 anys a Pizarro.¹⁰⁴

Lo important és que tot i les complicades operacions (sovint desastroses o obstaculitzades pel governador) en que Pizarro es va implicar, destaca com un bon soldat a totes les fonts que trobem. En la seva primera expedició és deixat al càrrec de les tropes que el cabdill ha d'abandonar temporalment¹⁰⁵ i durant els anys següents participa en tota mena de ràtzies contra cacics indis, actuant com a tinent d'altres capitans o comandant les seves pròpies expedicions. Pizarro és destacat pel procurador Rodrigo Enríquez de Colmenares com un dels 8 homes més hàbils al la regió del Darién.¹⁰⁶

És un bon moment per notar que Pizarro preferia lluitar a peu, entre els rodellers.¹⁰⁷ Aquesta predilecció per liderar com a oficial d'infanteria l'associa James Lockhart al seu possible origen plebeu o si més no humil.¹⁰⁸ Si bé la predilecció de lluitar a peu pot estar connectada als orígens socials de Pizarro, s'ha de tenir en compte que la baixa noblesa no tenia problema en lluitar a peu al llarg de la baixa edat mitjana i que Maximilià I d'Habsburg ja havia dignificat el combat a peu amb piques a la batalla de Guinegate el 1479, desmuntant ell i 200 dels seus nobles a combatre entre els plebeus.¹⁰⁹

⁹⁹ Lockhart (1972) p.31

¹⁰⁰ Ibid. p32

¹⁰¹ Ibid. p33

¹⁰² Mena (2015) p.1564

¹⁰³ Ibid. p. 1568

¹⁰⁴ Ibid. p.1573

¹⁰⁵ Ibid. p.1576

¹⁰⁶ Ibid. p.1586

¹⁰⁷ Estete (1534) [1535] foli 7

¹⁰⁸ Lockhart (1972) p.147

¹⁰⁹ Terjanian *et al.* (2019) p.20

James Lockhart parla de com l'experiència l'istme de Panamà va beneficiar a Pizarro en alguns aspectes, i que el va perjudicar en altres. El que està clar és que Panamà el va ensenyar a com fer la guerra o guerrilla amb els indis (si bé podria haver-se mal acostumat al combat en petites onades d'homes).¹¹⁰

Estratègia de Conquesta

Lockhart no entra en massa detall pel que fa a com Pizarro presentava escaramussa o batalla i Carmen Mena no detalla el seu *modus operandi* contra els Caciques panamenys. Si bé ens falta un nexa d'unió, no és descabellat pensar que la seva actuació a Cajamarca i el model de conquesta general aplicada al Perú ve fortament influït d'aquesta experiència prèvia al istme de Panamà.

Deixarem com la host actuava en combat per més endavant, però pel que fa a l'estratègia de sotmetiment o repressió dels territoris i poblacions conquerides Antonio Espino descriu el procediment habitual de la següent manera. Els conqueridors es basaven en l'ús de la violència a sang freda i calculada, en imitació del model romà. Amputar mans, esclavitzar i matances a gran escala eren les principals mesures repressives més habituals que els conqueridors van aplicar al continent Americà.¹¹¹ Aquesta violència terroritzant ve, com molts dels elements de la host, heretada de les experiències prèvies dels castellans durant la guerra de Granada i la conquesta de Canàries. La brutalitat i facilitat per aplicar aquestes tàctiques hauria augmentat de forma inversament proporcional amb el grau de familiaritat que es tenia amb l'enemic.¹¹²

El model general sembla dividir-se en 3 passos. El primer i més important era localitzar i capturar els cacics locals, per facilitar la subjugació de la resta (per assolir aquest objectiu, recorrien a segrestos i tortura d'hostatges per aconseguir informació). El segon era la mutilació (la més habitual amputació de les mans) i càstigs similars a gran escala per infondre por. El tercer i final era la massacre, necessària per a que "uns dominin a molts".¹¹³

Al llarg de la conquesta del Perú podem veure l'aplicació o intenció d'aplicar aquests mètodes. La localització i captura d'Atahualpa és l'exemple més clar. Fer-se amb el control del Sapa Inca té efectes immediats en l'esforç bèl·lic al privar-los del comandant general i emperador i per tant cap d'estat. Però cal també tenir en compte el cop desmoralitzador que podria infringir perdre un líder que podria ser percebut com a parcialment diví i la seva contribució a l'esforç evangelitzador la conquesta. Segons Antonio Espino:

*"El soberano, o Sapa Inca , era un gobernante absoluto de autoridad incuestionable. Una cierta aura de divinidad como Hijo del Sol, o Inti , hacía que su figura resultase aún más impresionante, pues en el Tahuantinsuyu la figura del emperador era el nexo de unión del Estado con el mismo universo."*¹¹⁴

¹¹⁰ Lockhart (1972) p.147

¹¹¹ Espino (2012) p.371

¹¹² Ibid. p.376

¹¹³ Ibid. p.374

¹¹⁴ Espino (2019) p.56

Pel que fa als passos 2 i 3, durant el propi episodi de Cajamarca, els soldats de Pizarro van proposar tallar les mans o executar els presoners de Cajamarca, si bé Pizarro s'hi va oposar degut a la magnitud de la massacre que acabaven d'infringir.¹¹⁵

Espino cita a Cristóbal de Molina, que descriu com Alvarado va trigar a arribar al Cuzco (tot i haver de socórrer a Pizarro) perquè de camí *“andaba haciendo los más bravos castigos en la tierra por donde pasaba que él podía, tanto que según la destrucción parece que jamás se podrá quitar la memoria de ello”*.¹¹⁶

Si bé la repressió podria semblar desconnectada de la tàctica militar és crucial deixar constància que gran part de l'esforç bèl·lic i les *entrades* (mobilitzacions de partides en territori enemic) estava destinat a atacar la població civil o objectius indefensos per tal de facilitar la posterior ocupació i minvar la voluntat enemiga de presentar batalla.

La infanteria: Organització i armament

Tradicionalment, s'han associat els èxits militars de la conquesta americana al pes tàctic de la cavalleria i l'impacte psicològic de les tecnologies (armes blanques d'acer, armadures i armes de foc). Si bé les fonts donen motius per pensar d'aquesta manera, hi ha noves teories que posen el focus de l'èxit de la conquesta en altres aspectes. Deixant de banda el pes de les plagues, tenim la capacitat planificadora i estratègica dels conqueridors (que hem desenvolupat durant la secció anterior) i el pes tàctic i funcionament de la infanteria.

Durant el començament del segle XVI, gràcies als reis, capitans i experts militars la infanteria espanyola es transforma poc a poc en un cos unitari i representatiu de l'estat, estable i disciplinat.¹¹⁷ És amb el regnat dels Reis Catòlics i la seva necessitat d'una tropa estable i estatal durant l'expansió al mediterrani (i més tard la resta d'Europa) que inicien els processos que ens portaran a un exèrcit modernitzant o a camí de professionalitzar-se.¹¹⁸

No obstant, aquestes no seran les tropes que s'enviessin al continent americà. Segons Lockhart, els veterans de guerres europees eren una ínfima minoria entre els homes de Pizarro i l'empresa de la conquesta no era prioritària davant les guerres d'Itàlia. Antonio Espino ens parla de com diverses fonts coetànies lamenten la falta d'experiència dels comandants de les hosts d'indianes.¹¹⁹ Tot i això, la host Indiana es veurà influïda per aquesta transformació. No serà a un nivell organitzatiu o legal (ja hem vist el seu funcionament un parell de seccions enrere) sinó a un nivell tàctic i militar. Això es veu a la infanteria. No sabem gaire sobre la forma exacta en que s'organitzaven les formacions Inques, més enllà de que tenien oficials, s'agrupaven per armes i seguien músics i banderes. Però sí que tenim múltiples fonts que detallen les noves formacions d'infanteria Europea a inicis del període modern. Segons Antonio Espino, és la solidesa del nou model d'esquadró, importat a la península des de les guerres d'Itàlia, que s'imposa com l'element decisiu als enfrontaments entre indis i

¹¹⁵ Espino (2012) p.388

¹¹⁶ Ibid. p. 390

¹¹⁷ Riesco (2005) p.137

¹¹⁸ Ibid. p.148

¹¹⁹ Espino (2000) p.297

conqueridors.¹²⁰ Allà on es despleguen hosts de conquesta, Espino reconeix un patró en les cròniques (i publicacions posteriors) sobre els seus combats amb indis. Els exèrcits nadius d'Amèrica, ja siguin Azteques, Tlaxcalteques o Inques estaven ben equipats i sabien maniobrar competentment (segons els estàndards dels conqueridors) i de reunir grans nombres de guerrers, prou valents com per atacar amb una ferocitat que impressionava als testimonis. Però són generalment incapaços de competir amb la solidesa de les formacions de peu Europees.¹²¹

Aquestes formacions, si bé s'adaptaven als recursos disponibles i al terreny, empraven els coneixements sobre el funcionament de l'arrel quadrada per crear un esquadró perfectament quadrat¹²² que oferia el mateix nombre de soldats, espaiats de forma equitativa, independentment de la direcció des que s'ataqués a la tropa. D'aquí potser, que una de les qualitats que es buscava per nombrar capitans (segons García de Palacio, autor d'un dels tractats militars que Antonio Espino fa servir) era ser un bon matemàtic, apart de ser prudent i destre en les armes.

Si bé Cieza de León comenta que els inques imposaven la disciplina amb càstigs durs i que els exèrcits inques tenien una sèrie de normes a seguir pel que fa a la conducta amb la població civil, no sabem quina era la doctrina de combat en grup (si es que n'hi havia). Sabem no obstant que els conqueridors eren obligats a estar sempre en guàrdia, marxar i combatre principalment en silenci, no trencar files per perseguir a menys que es rebessin ordres explícites i altres principis que contribuïen a mantenir l'ordre de la formació durant i després dels combats¹²³.

Antonio Espino cita a Antonio de Solís, qui escrivia sobre la conquesta de Mèxic, que els indis formaven *"amontonando gente más que distribuyéndola"*.¹²⁴ Si bé l'avaluació d'un Historiador dels segle XVII sobre el comportament de tropes a milers de kilòmetres del Tawantinsuyu pot semblar irrellevant o una generalització injusta, Antonio Espino la integra en un discurs sobre la diferència entre el comportament de formacions europees i natives, des del punt de vista dels conqueridors.

Els europeus lloen l'esforç i el valor de les tropes natives, però pel que fa a les seves descripcions sobre formacions i maniobres, les analogies utilitzades poden revelar certa informació:

*"Cuando el cronista Francisco de Jerez quiso comentar idéntico tema, coincidió en señalar la destreza de las tropas incaicas y su formación "en escuadras con sus banderas y capitanes que los mandan con tanto acierto como turcos". Se puede alabar militarmente al indio, pero sin compararlo con un enemigo europeo del momento: Francia o los príncipes protestantes alemanes. En cambio, la comparación con el infiel turco es factible."*¹²⁵

¹²⁰ Espino (2000) p.295

¹²¹ Ibid. p.306

¹²² Ibid. p.313

¹²³ Espino (2000) p.312

¹²⁴ Ibid. p.300

¹²⁵ Espino (2000) p.306

Si això és únicament una qüestió de respecte i deshumanització o si els Europeus formaven en un estil superior o al menys distintiu dels inques o dels turcs, no em queda clar amb les lectures que he realitzat fins ara.

Però els resultats dels enfrontaments entre grans nombres de nadius, les al·lusions als assalts brutals però ineficients dels nadius (dels quals parlarem més endavant) i aquestes analogies que semblen evitar deliberadament la comparació amb les formacions europees poden suggerir que les tropes inques no formaven de la mateixa manera que els conqueridors, i que aquí es pot trobar el secret del seu èxit.

Hi ha debat o diferents escoles de pensament sobre la importància que té realment l'habilitat individual en el combat de formacions. I si bé sabem que els inques es formaven en l'ús de les armes al llarg de l'adolescència, no tenim informació sobre el rigor del seu entrenament com a exèrcit. Sabem no obstant, que els conqueridors s'esforçaven en incentivar la pràctica constants amb les armes¹²⁶ cosa que els faria a tots esgrimidors competents (si es que no ho eren ja). No sembla que tinguem prou fonts com per establir comparacions sobre la freqüència de l'entrenament dels individus que formaven les tropes natives i invasores. Les fonts apunten a una cultura de les armes i el combat en ambdós continents.

Pel que fa a l'armament. Els peons de la conquesta semblen haver estat en la àmplia majoria rodellers lleugers, és a dir: homes armats amb escut rodó (rodella) i espasa. Es parla d'altres armes blanques al llarg de la conquesta, però no significativament durant la campanya de Pizarro.

Quan Francisco de Xerez parla de com els conqueridors són descrits a Atahualpa, deixa constància que en termes generals els rodellers feien servir escuts de fusta (les rodelles poden i sovint eren de metall al continent) que duïen armilles encoixinades (probablement d'estil natiu, que els conqueridors anomenen *escaupiles*) i espases agudes. Xerez no descriu l'armament defensiu de la cavalleria, però deixa constància dels seus cavalls i llances i esmena també la presència de ballestes i armes de foc.¹²⁷

Que la majoria de la host estigués tan lleugerament armada i tot i així dominés els enfrontaments a camp obert, sembla reforçar la teoria de Espino sobre com la organització d'aquesta tropa a peu marcava la diferència. Tot i això, s'ha de tenir en compte que l'espasa tenia un gran abast i era un arma mortal, especialment entre enemics sense cuirassar.

He pogut veure com tots els cronistes en deixen constància i per aquest mateix motiu el propi Antonio Espino concedeix rellevància a l'armament ofensiu dels conqueridors:

“En realidad, se me antoja muy importante resaltar la trascendencia del armamento del infante hispano que, protegido por su rodela, actuaba de forma ofensiva con sus espadas. Estas espadas de acero tenían la medida justa para alcanzar y herir de modo fatal a un rival que careciese de las protecciones corporales oportunas. Cronistas como Cieza de León, en especial,

¹²⁶ Ibid. p.313

¹²⁷ Jerez. (1891) [1534] p.75

*siempre resaltaron su importancia y hablaron del temor aborigen al «cortar de las espadas» españolas.*¹²⁸

Els motius per endinsar-se en una campanya militar tan lleugerament armats varien des del nivell adquisitiu de les tropes com el problema de la logística. No sembla que el percentatge de plebeus que es podien permetre armes defensives pròpies sigui el principal factor. La host es va fundar a la península i Pizarro va rebre reforços amb entrega de material bèl·lic en varies ocasions, més tard assegurant un gran nombre de peces d'armadura¹²⁹ Hem de recordar que els conqueridors també eren exploradors. Havien de recórrer grans extensions de terreny, amb provisions limitades i carregar el pes i tenir cura de l'armament podia no ser viable per la majoria.

El pes de l'armadura pot no ser una gran inconveniència en un combat, però ser una gran molèstia en durant la marxa. Harold L. Peterson destaca com al segle XVII (una època on la infanteria pesant va molt més lleugerament armada que la seva predecessora al segle XVI) les tropes de Samuel de Champlain van experimentar grans dificultats marxant pels pantans de la Nova França, degut als cosselets que portava la majoria de la seva tropa, mentre havien de travessar pantans.¹³⁰ Les dificultats que haguessin experimentat els peons de la host portant aquestes armes a través de la jungla o la serra andina o fins i tot la desèrtica costa és un factor a considerar. Cieza de León, té una famosa cita on parla de com durant la conquesta de Chachapoyas al nord-est del Perú, les cotes (de malla o augsberg) i las cuirasses no eren gaire útils degut a la humitat de la regió.¹³¹ Aquesta mena de cites semblen haver fonamentat la teoria que les armes d'acer eren en general poc utilitzades al continent americà.

No obstant, val la pena tenir en compte un parell de factors. Primer, no tot el territori tenia un clima incompatible amb l'armament defensiu, sinó que era molt variat. Algunes fonts fets descriuen la presència de cuirasses i cotes de malla¹³² i per exemple tenim una cita d'un soldat armat amb celada i cota de malla a la costa, on la humitat era molt alta.¹³³ De manera que quan es tenien recursos per mantenir les armes, aquestes no desapareixen. Altres esmenen la presència d'armadures que no són tan fàcils d'ubicar a la majoria de fonts, com cuirasses fetes de teules de cuir i fins i tot fan notar que les armadures locals també es veuen afectades pel clima, quan fa massa calor o fred. Segurament l'armament general entre els peons era lleuger i limitat a cascos i armilles encoixinades, però a més ens endinsem en les fonts més diversitat sembla haver-hi. D'altre banda, els oficials (que viatjaven a cavall i tenien patges des de l'inici de les expedicions) encara feien servir armadura o arnès a peu. En un dels primers combats contra els indis locals, Pizarro és ferit amb fletxes i assaltat per múltiples indis alhora, segons Garcilaso, només sobreviu gràcies a estar "*bien armado*" (que és com s'acostuma a descriure un home en armadura completa o semi-completa).¹³⁴

Això no vol dir que Pizarro mai s'armés a la lleugera, sinó que tenia el privilegi o opció tàctica d'armar-se com volgués, pesada o lleugerament. Jerez el descriu armat amb espasa, adarga

¹²⁸ Espino (2019) p.31

¹²⁹ Cieza (1987) [1553] p.202

¹³⁰ Leslie (1956) p.106

¹³¹ Espino (2013) p.34

¹³² Ibid. p.33

¹³³ Lavallé (2004) cap.3

¹³⁴ Garcilaso (1617) p.26

(un escut encara més lleuger que la rodella) i cuirassa encoixinada.¹³⁵ Miguel de Estete també parla dels arcabussos i de com durant els esdeveniments de Cajamarca van enviar 15 genets i 10 arcabussers a patrullar els carrers.¹³⁶ El nombre d'armes de foc augmenta significativament al llarg de la conquesta i el seu impacte o importància també. De camí a Cuzco, Pedro de Alvarado tenia dotzenes d'arcabussers, al menys 50 i en feia un bon ús per iniciar o finalitzar els seus combats amb els indis allà on els cavalls no es podien fer servir.¹³⁷

Cieza de León també deixa constància de la presència d'armes de foc i ballestes i la seva utilitat a les escaramusses contra els indis. La ballesta matava amb precisió i a grans distàncies que els indis no estaven acostumats a manejar.¹³⁸ Per acabar, s'ha de recordar que la host de Pizarro tenia originalment 2 canons.¹³⁹ Si bé els conqueridors farien més ús de l'espasa, sembla que anaven ben reforçats amb armes a distància.

La cavalleria: Organització i Armament

Si bé Antonio Espino considera que la infanteria era la pedra angular de la tàctica conqueridora a Amèrica, està clar que la tradició historiogràfica Espanyola ha considerat durant molt de temps a la cavalleria com l'arma suprema de la host. El propi Espino cita a Esteban Mira, qui descriu la tropa muntada com "*la base de las huestes*":

*"Era un arma «absolutamente insalvable para los indios. Su movilidad y su posición dominante hacía que un hombre a caballo hiciese por diez españoles de a pie y por medio millar de indios. Las tribus indígenas sucumbían una detrás de otra a la ofensiva de la caballería".*¹⁴⁰

Però Espino argumenta que el propi Mira es contradiu al assenyalar que la cavalleria era minoritària a les primeres expedicions. Espino sosté que la necessitat d'utilitzar tàctiques terroritzants i les dificultats que van experimentar els conqueridors es deu precisament a una insuficient presència de cavalleria al continent Americà.¹⁴¹

L'esforç d'Espino en matisar la importància de la cavalleria, com una eina poderosa però no imbatible o decisiva sembla destinat a combatre exageracions o metàfores que duen al error o al mal entès que han circulat durant dècades i que venen d'historiadors com John Hemming, que compara els cavalls amb tancs (una analogia evocativa però imprecisa).¹⁴² Quan explorem els èxits dels inques contra els conqueridors veurem que tal i com diu Espino, plantejar el cavall com un arma infal·lible contra la que els nadius mai es van adaptar és incorrecte.

Però abans de passar a detallar el seu armament i el tipus de genets que eren, val a dir que l'impacte que aquesta tropa (cara, difícil de manejar logísticament i susceptible al terreny) és del tot innegable durant la part de la conquesta que he estudiat.

¹³⁵ Jerez (1891) [1534] p.91

¹³⁶ Estete (1918) [1535] foli 8

¹³⁷ Espino (2013) p.26

¹³⁸ Cieza (1987) [1553] p.32

¹³⁹ Espino (2019) p.32

¹⁴⁰ Espino (2013) p.24

¹⁴¹ Ibid, p.25

¹⁴² Ibid, p.27

Que la host només comptés amb unes poques desenes de cavallers, no és necessàriament negatiu pel tipus de campanya que estaven realitzant al continent. Ho he dit abans, però la host no només lluitava, també explorava. Jack Gassman argumenta que la cavalleria medieval estava dissenyada principalment per una guerra de petites operacions i cavalcades realitzades per grups reduïts¹⁴³. Si bé la natura de la host de Indias és una de concreta i que no es pot resumir en l'herència d'una sola tradició militar, és difícil no veure una connexió en un grup reduït de genets i infants realitzant atacs particulars a petita escala. Al llarg de la conquesta veurem múltiples instàncies on la cavalleria serà enviada en petits escamots d'entre 10-50 a atacar o capturar un objectiu, o explorar el terreny i combatre a la força enemiga que obstaculitzi l'avenç, i és en aquests nombres i que la cavalleria serà enviada a complir amb objectius similars a Europa.¹⁴⁴

Lo únic particular o únic d'aquests escamots en context americà, podria ser l'abast o projecció de força que aquestes petites tropes tenien per sí soles però això també s'aplica a la infanteria. De fet, si comparem els nombres d'infanteria i cavalleria al continent europeu i americà, només la tropa muntada desplegava unitats operatives amb nombres comparables a ambdós escenaris bèl·lics. Mentre que la infanteria es desplegava en esquadrons de centenars o milers de soldats, veure grups de centenars o dotzenes de genets al camp de batalla europeu no era estrany, nombres que coincidiran o al menys s'aproximen molt més a les tropes muntades d'Amèrica. Podem fer servir com exemple la batalla de Ceresoles que va enfrontar les exèrcits imperials i francesos el 1544. En aquesta batalla, la infanteria Imperial i Francesa, formant en grans esquadrons de varis milers d'homes (prop de 8.000 a cada bàndol) va lluitar en un combat acarnissat fins a un estancament. Un esquadró de 80 gendarmes va intervenir, carregant contra el flanc Imperial trencant-lo i guanyant el centre de la batalla.¹⁴⁵

Un ús adequat d'unes poques dotzenes de cavallers podia guanyar una batalla a Europa, on intervenien grans formacions armades amb piques, armes de foc i acostumades al cavall. Tenint en compte que la cavalleria a Amèrica es demostrarà eficient a camp obert i que la major part de la campanya estava dedicada a un estil de guerra de ràtzies, escaramussa i exploració, al menys per al cas de Perú em sembla que hi havia una quantitat de cavalleria més que suficient com per considerar-la operativa. Especialment tenint en compte els resultats, cosa que veurem quan desenvolupem els combats entre Inques i Conqueridors.

Però quina mena de cavalleria es va desplegar a Amèrica? Garcilaso de la Vega diu a la seva crònica que aquesta terra es va conquerir sobre la sella "a la jineta" és a dir, que parlariem de cavalleria lleugera.¹⁴⁶ Aquesta és una de les cites més útils que tenim car que la resta de cronistes simplement descriuen la cavalleria com "los de a caballo". En general, semblaria que aquest era el tipus de cavalleria que la península "exportava" als seus objectius de les Índies. La cavalleria "jineta" en canvi, sembla estar present des de la pròpia descoberta d'Amèrica:

"Su primera aparición data de 1493, una Real Cédula de los Reyes Católicos: «Nos, hemos acordados que entre la gente que mandamos ir en la armada para las islas e tierra firme que se

¹⁴³ Gassman (2021) p.150

¹⁴⁴ Ibid. p.160 i 166

¹⁴⁵ Hall (1997) p.187

¹⁴⁶ Garcilasso (1617) p.262

*han descubierto e han de descubrirse en las Indias vayan veinte lanzas jinetas de las de la Hermandad que están en estos reinos de Granada».*¹⁴⁷

El mateix tipus de cavalleria s'hauria estat exportant a les illes canàries tant en 1478 com 1494¹⁴⁸ i durant la conquesta dels Azteques durant el 1519, on no només la iconografia resultat representa clarament genets armats com cavalleria lleugera (amb escuts adargues, llances lleugeres i cavalls sense armadura)¹⁴⁹ sinó el que el propi Bernal Díaz del Castillo descriu a la cavalleria emprant llances "*terciadas*" i en general comportant-se com cavalleria lleugera, carregant i retirant-se constantment¹⁵⁰ sense parar-se a penetrar o contenir o pressionar persistentment les files dels enemics.

En el tractat militar "*Exercitiorum Atque Artis Militaris Collectanea*" publicat el 1509 pel cavaller i comandant Pietro Monte es diferencia l'estil de muntar a cavall així com el tipus de sella que requereixen els homes d'armes dels genets que volen cavalcar en un estil lleuger, com la "*jiqueta*".¹⁵¹ Però les descripcions o consells de com armar-se es presenten per separat i es descriuen diversos estils d'armar-se "a la lleugera". Si bé es descriuen tota un sèrie de peces d'armadura pròpies de la categoria "d'armes lleugeres" el conjunt dels consells pinten una realitat molt diferent de la estereotípica imatge dels genets lleugers i pesants. Una en que les peces d'armadura d'ambdós estils de combat es solapen o tenen versions on l'acer és més fi o gruixut per tal de ser compatibles amb un o altre, sense que s'alteri la forma. Un genet de cavalleria lleugera podria estar a ulls vista equipat pràcticament igual que un de pesant, amb cuirassa i extremitats d'acer o fins i tot un casc amb careta i fins i tot la cavalleria més evidentment armada a la lleugera estaria cuirassada amb cotes de malla, làmines d'acer, manyoples minimalistes i cascos oberts o secrets. Qualsevol punt entremig d'aquestes dues imatges és possible. Es a dir, els genets de cavalleria lleugera podrien estar lleugerament però completament cuirassats.¹⁵²

Aquesta mena de cavalleria no obstant, lleugera o no, acostumava a anar fortament armada. A les poques fonts iconogràfiques que ens resten els veurem armats sovint de cap a peus, amb cascos més lleugers que els que porten els cavallers. Al final del dia, la cavalleria es descrita com a pesant o lleugera en relació al seu context. La cavalleria *jiqueta* ho era degut al seu estil de muntar cavall influït pels genets musulmans, i era lleugera perquè els homes d'armes podien desplaçar-se amb els cavalls encobertats i armes més pesants.

Però quina era la realitat amb que la cavalleria es va trobar al continent? A milers de kilòmetres i milles nàutiques de Castella, amb noves condicions climàtiques és possible que el fenomen d'adopció d'armament local (armadures de cotó) afectés significativament a la cavalleria. Definitivament seria susceptible a les condicions climàtiques que impossibilitessin l'ús d'armament d'acer, però ja hem parlat abans de com el clima era variat al llarg de la regió.

¹⁴⁷ Marchena i Romero (1983) p.111

¹⁴⁸ Testi (2020) p.441

¹⁴⁹ Testi (2016) p.471

¹⁵⁰ Ibid. p.470

¹⁵¹ Forgeng (2018) p.158

¹⁵² Ibid. p.178

Formacions de mitjans de segle XVI, a l'esquerra un grup de cavalleria a la *jineta*, a sobre homes d'armes o cavalls lleugers. *Feldschlacht auf dem Marsch nach Tunis*, 1548-1550, *Kunsthistorisches Museum*.

No he trobat fonts, primàries o secundàries que detallin l'armament defensiu de la cavalleria durant les fases inicials de la conquesta, al menys no tant com jo voldria. Ian Heath, en un paràgraf on sembla citar textualment a Garcilaso de la Vega, assegura que tenim fonts que demostren que fins 1541 no es va fer servir cavalleria lleugera a Perú i que fins aquell moment "havien lluitat sempre en armadura completa".¹⁵³

Val la pena aclarir que quan diu que no es feia servir cavalleria "lleugera" s'ha d'estar referint a l'equipament i no el tipus de cavalleria en sí, car que immediatament cita a Garcilaso parlant com Perú es va conquerir "a la *jineta*". Per desgràcia, Heath no fa constar de quina pàgina (ni tan sols especifica de quina crònica) surt aquesta informació i aquesta frase tan reveladora que cita entre cometes.

En el mateix paràgraf (i al llarg de tot el llibre) anomena i cita als diversos cronistes de la conquesta, i jo mateix he llegit i per tant reconec algunes de les instàncies que descriu o parafraseja, però ha resultat molt frustrant no poder localitzar l'origen d'aquesta cita, que m'ha eludit més d'una recerca d'última hora.

Tanmateix, al llarg de totes les cròniques que he llegit, he trobat varies pistes o senyals que em fan pensar que la cavalleria anava evidentment cuirassada amb acer de cap a peus sempre i quan el clima i les provisions ho permetessin. Com he dit abans, Pizarro va formar la host que es va dirigir cap a Cajamarca a Castella¹⁵⁴ amb aprovació reial i va rebre reforços en personal i material múltiples vegades al llarg de la conquesta, mantenint un cert influx d'armes a la seva tropa.¹⁵⁵

¹⁵³ Heath (2009) p.166

¹⁵⁴ Lavallé (2004) cap. 4

¹⁵⁵ Ibid. cap.7

Guerrers equipats amb l'armament associat a la cavalleria *jineta*. *La Resurrecció*, segle XV, anònim, Philadelphia Museum of Art (1977-167-1043).

Segons Francisco de Jerez, durant els esdeveniments de Cajamarca, Pizarro va ordenar als homes de cavalleria a amagar-se i armar-se en secret¹⁵⁶ i dies més tard, mentre temien ser atacats, Pizarro va demanar als seus soldats que no es desarmessin per dormir i tinguessin els cavalls ensellats.¹⁵⁷ ambdues anècdotes suggereixen un procés prolongat per equipar-se o desequipar-se, prou llarg com per comprometre els homes en cas d'un atac inesperat, així com un evident canvi visual entre els homes armats o desarmats i una quantitat de peces d'armadura que pogués incomodar homes durant el seu descans. Certa experimentació anecdòtica feta pel meu amic i arqueòleg Arne Koets, ens diu que dormir amb cota de malla, casc i armadura de plaques a les extremitats és perfectament còmode, cosa que un cop més em fa pensar en que els genets duïen una armadura completa. L'absència de carros i suport logístic adequat (així com la falta de fonts) fa pensar que la host no podria haver desplegat homes d'armes amb cavalls encobertats per bardes (armadura de cavall) però no ens hauria de fer dubtar de la presència de genets ben armats, car que el pes de l'armadura la carrera el propi cavall.

Com he comentat abans, l'Inca Garcilaso i la resta de cronistes, descriuen la cavalleria simplement com "*los de a caballo*", com donant per suposat que estaven armats com la cavalleria s'acostuma a armar, com si fos obvi o ho sabéssim. En canvi, detallen l'armament dels rodellers constantment (que sí tenen particularitats com fer servir armes de cotó locals). Per si fos poc, a mesura que avancem en la crònica de Garcilaso, durant el setge de Cuzco (1536-37) comencem a trobar cites que diferencien als genets que s'han armat "a la ligera", com els 40 homes de Francisco de Godoy¹⁵⁸ que serien diferents a la resta d'homes a cavall. Per concloure amb Garcilaso, he trobat una cita que pot o no ser la que fa servir Ian Heath per

¹⁵⁶ Jerez (1891) [1553] p.86

¹⁵⁷ *Ibid.* p.159

¹⁵⁸ Garcilaso (1616) p.141

parlar d'armadures completes. Aquesta font apareix significativament més aviat que les cites sobre homes a la lleugera:

*“Dixo que eran vnos hombres tan eftraños que tenian barbas en la cara, y que andauan en vnos animales, que llamaua cauallos, que eran tan fuertes y rezios, q mil ni dos mil Yndios no eran parte para refiftir vn cavallo: que folo con la furia del correr les caufaua tanto miedo, que les hazian huyr. Dixo que los Efpañoles trayan configo vnos truenos, con que matauan Yndios á dozietos, y treziétos paffos, y que andauan veftidos de hierro de pies á cabeça.”*¹⁵⁹

Per altre banda, les cròniques de Guamán Poma, una de les úniques formes de tradició visual de la conquesta produïda al continent, representen consistentment els homes de Pizarro amb armadura completa. En els detalls es poden apreciar els escuts o adargues, espatllassos articulats, gamberes i escarpins (proteccions pel panxell de la cama i els peus). Els cascos són difícils d'identificar i definitivament el nivell d'abstracció o simplificació és alt, però no sembla imitar els estils d'arnès de començaments de segle XVII, sinó intentar recordar les armes defensives de dècades anteriors. La resta de cronistes només detallen l'armament de la cavalleria quan es mouen per una regió on les condicions climàtiques (ja fos la temperatura o la humitat) afectaven l'armament que es portava. Un exemple són els homes de Alvarado a Chachapoyas que fins i tot duïen els cascos fets amb cotó i/o cuir.¹⁶⁰ I s'ha de dir, que la tropa muntada evolucionarà dècades de combats al Perú i que cap al segle XVII emprarà principalment armament de cotó i cuir, fins i tot tenim representacions de cobertes de cavall (o bardes) fetes amb plaques de cuir a la crònica de . Però no hi ha una evidència d'una transformació total fins dècades més tard de la conquesta.¹⁶¹

Dos genets enfrontant-se, un natiu contra un europeu, lluitant a cavall, a la *jineta* i amb armes de cuir i/o cotó. A *Relación del Viaje de Fray Diego de Ocaña por el Nuevo Mundo* (1605). Universidad de Oviedo.

En definitiva, la cavalleria que va participar a la conquesta del Tawantinsuyu, semblava ser, cavalleria a la *jineta*, igual que a la resta d'expedicions per Amèrica i a altres possessions colonials. I si bé hi ha indicis d'una adopció inicialment puntual i després progressiva de les armes de cotó i cuir, fins la seva adopció a gran escala, sembla que hi ha motius per creure que aquesta tropa estaria fortament cuirassada amb les armes defensives pròpies d'Europa.

¹⁵⁹ Garcilaso (1617) p.87

¹⁶⁰ Espino (2013) p.34

¹⁶¹ Ibid, p.33

Dinàmiques Tàctiques: Els èxits dels conqueridors

Ara em de parlar de quines van ser les dinàmiques durant els enfrontaments entre aquestes dues forces militars. Començarem explorant els motius i les circumstàncies en que els conqueridors van tenir èxits i després passarem a examinar en quins contextos triomfaven els guerrers inques.

Un dels elements més determinants per al desenvolupament de les campanyes, és el suport natiu (i no s'ha d'oblidar el dels esclaus Africans)¹⁶² que van rebre els conqueridors.¹⁶³ Es podria dir que Pizarro era un maquiavel·lista sense haver llegit Maquiavel i va aplicar una política de *divide et impera*. Ja hem parlat de com el Tawantinsuyu era un imperi jove, amb moltes poblacions que sovint s'oposaven militarment al govern Inca, fins al punt on la host de Pizarro va trobar a Atahualpa en mig d'una guerra contra els habitants del Chinchasyu. El Tawantinsuyu estava format per prop de 200 regnes menors i¹⁶⁴ els conflictes s'estenien també entre les diferents poblacions. La habilitat dels conqueridors per maniobrar militar i políticament dins un imperi fràgil i fragmentat, els va assegurar el suport essencial pel seu èxit.¹⁶⁵

Exemples d'aquesta política les tenim des d'un bon començament. Mentre buscaven "el Perú", Pizarro i els seus van topiar amb els habitants de la illa de Puná que tenien males relacions amb una població veïna, els habitants de Tumbes. Pizarro va derrotar als nadius de Puná i si bé va haver un incident amb els de Tumbes, aquests van esdevenir aliats i van donar informació essencial sobre Perú i un punt on deixar els ferits i part del tresor.¹⁶⁶ Amb aquesta mena de pactes, Pizarro s'assegurava suport logístic i coneixements essencials per executar la seva campanya. És així com Pizarro va informar-se sobre Atahualpa i la guerra que estava lliurant. Derrotar a Atahualpa només va contribuir a augmentar aquesta mena de suport natiu, i els fruits els podem veure més tard. Durant l'ocupació de la ciutat de Quito, els conqueridors són assaltats enmig de la nit per les tropes de Rumiñahui. Benalcázar i els seus homes es refugien a una plaça de la ciutat mentre els seus aliats nadius, els *cañares*, protegeixen la ciutat. No es fins al matí, quan les tropes inques ja delmades es repleguen i els europeus surten de la ciutat a cavall i persegueixen l'exèrcit.¹⁶⁷ Durant el setge de Cusco, la major part dels enfrontaments van ser entre dos faccions de l'exèrcit Inca (els fidels a Manco Inca i els que s'havien unit als conqueridors).¹⁶⁸ Si bé els conqueridors es destacaran amb diverses gestes, eren uns pocs centenars d'efectius. Els nadius aliats es comptaran en les desenes de milers cap al final de la rebel·lió.¹⁶⁹

Pel que fa als esdeveniments de Cajamarca no només va tenir tota una sèrie de ramificacions diplomàtiques i morals sinó que també deixa veure algunes de les dinàmiques que es repetiran al llarg de les campanyes. Depenent de les cròniques que consultem, entre 50.000¹⁷⁰ i 80.000

¹⁶² Espino (2019) p.140

¹⁶³ Espino (2013) p.36

¹⁶⁴ Ibid. p.207

¹⁶⁵ Guillén y López (1980) p.329

¹⁶⁶ Cieza (1987) [1553] p.107

¹⁶⁷ Ibid. p.230

¹⁶⁸ Guillén y López (1980) p.155

¹⁶⁹ Espino (2019) p.141

¹⁷⁰ Estete (1918) [1553] foli7

mil guerrers inques del Tawantinsuyu¹⁷¹, van ser derrotats per 168 conqueridors i els seus aliats natius. La realitat de l'esdeveniment és que els intercanvis diplomàtics van dur a Atahualpa a una emboscada on va ser capturat. El Sapa Inca va marxar pels carrers de Cajamarca i va entrar a la plaça emmurallada (on s'allotjaven els conqueridors) amb 2000 seguidors armats amb maces i fones que, segons els cronistes, amagaven sota la roba amb intenció de sorprendre els europeus i capturar-los.¹⁷² Els guerrers del Tawantinsuyu van ser sorpresos per un inesperat atac on van experimentar per primer cop el so i els efectes d'una càrrega de cavalleria i el foc dels arcabussos i canons de la host. El seguici d'Atahualpa va entrar en pànic i va ser casi totalment massacrada a excepció d'uns pocs presoners entre els quals es trobava el mateix Inca. El pànic es va estendre per tot l'exèrcit allà present i els conqueridors van atacar les tropes en fuga, assegurant la seva posició dins la ciutat i desorganitzant un exèrcit massiu en un capvespre.^{173 174} Aquest esdeveniment no es dona en un context representatiu de la majoria d'enfrontaments que es donaran al llarg de la Conquesta o sota cap concepte pot ser considerat la fi de l'imperi Inca.¹⁷⁵ Tanmateix, és el punt de partida de la guerra oberta entre el Tawantinsuyu i els conqueridors i reflecteix la dinàmica dels èxits dels conqueridors: una petita tropa Europea recolzada per natius enemistats amb el poder hegemònic de la regió, emprant tàctiques mai vistes (al Perú) derrotarà exèrcits varies vegades més grans, possibilitat en part per la solidesa dels seus mètodes de guerra com per la inexperiència dels natius alhora d'enfrontar-se a aquestes.¹⁷⁶

Espino destaca l'ús consistent de les tàctiques de terror que minvaven la confiança dels guerrers inques i la seva voluntat per lluitar.¹⁷⁷ Altres autors, com Eduardo Guillén, parlen de la diferència entre ambdós bàndols pel que fa al factor de la moral o *esprit de corps*, l'orgull o consciència de grup que motiva les tropes per continuar lluitant. Les tropes Inques pertanyien a un imperi jove i inestable i a partir de Cajamarca havien patit una gran derrota on s'havia perdut l'emperador-déu a mans d'una tropa desconeguda. Els conqueridors gaudien del contrari: la confiança guanyada després d'un gran èxit militar i la reafirmació en la pròpia fe. Convençuts que gaudien de la protecció de Déu o els sants (idea reforçada per múltiples èxits militars contra tot pronòstic) els conqueridors guanyaven una confiança en sí mateixos, auto-percebuts com una cultura superior, que els inques no podien igualar.¹⁷⁸ Aquesta fortalesa mental la descriu Guillén com tocant al fanatisme religiós.¹⁷⁹ Les cròniques deixen testimoni de com Pizarro al·ludia a Déu, i la seva voluntat per revifar els ànims dels conqueridors en situacions desesperades o desesperançadores, com el pronòstic d'enfrontar-se a Atahualpa i el seu exèrcit a Cajamarca.¹⁸⁰ El propi Inca Garcilaso fa eco d'aquesta idea o pensament, parlant de com els combats a la ciutat de Quito només es van poder guanyar gràcies a la divina providència.¹⁸¹ És aquesta confiança la que permetia als conqueridors avançar cap a encontres on els nombres els superaven, i no és un factor que es pugui ignorar. L'agressivitat controlada

¹⁷¹ Cieza (1987) [1553] p.126

¹⁷² Ibid. p.129

¹⁷³ Ibid. p.134

¹⁷⁴ Guillén i López (1980) p.138

¹⁷⁵ Ibid. p.329

¹⁷⁶ Ibid. p.330

¹⁷⁷ Espino (2013) p.322

¹⁷⁸ Todorov (2007)

¹⁷⁹ Guillén i López (1980) p.330

¹⁸⁰ Cieza (1987) [1553] p.126

¹⁸¹ Garcilaso (1617) p.106

per la disciplina serà una peça clau de les tàctiques dels conqueridors que mantindran la posició sota els atacs inques i es llençaran a l'atac quan sigui necessari. Les dinàmiques psicològiques no sorgeixen del no res, i estan interrelacionades amb els èxits purament tàctics o marcial dels conqueridors. Durant el conflicte contra els habitants de Puná, els homes de Pizarro (menys de 200) derroten un exèrcit de 3500 guerrers.¹⁸² Aquesta mena de gestes obrien el pas als elements de suport natiu i intimidació que possibilitaven estendre la conquesta.

Espino assegura que la solidesa del esquadró d'infanteria Europeu va ser la clau de moltes campanyes de conquesta. Espino conclou que és l'ordre dels conqueridors i la falta d'ordre de la infanteria índia en combat el que els costaria les batalles així com la consistent aplicació de les tàctiques de terror enfonsaven la voluntat Inca de lluitar a llarg termini.¹⁸³ Espino parla com molt del territori del Tawantinsuyu no era adequat per les accions de cavalleria.¹⁸⁴ En ocasions els conqueridors depenien dels arcabussers o ballesters per enfrontar-se als Inques, degut a un terreny difícil.¹⁸⁵ Garcilaso descriu l'abundància de camins no aptes per cavalls que proliferaven pel Perú i que posaven la cavalleria en risc¹⁸⁶ i Cieza deixa constància de com els conqueridors de la host de Pizarro expressaven reserves de travessar les serres, on els cavalls no eren útils.¹⁸⁷ Espino sembla sostenir la idea que les cròniques i la memòria de la conquesta, indiquen degut als episodis que registren, que la cavalleria era de tot menys l'arma suprema de la host, si bé la descriuen com a tal. És a dir els conqueridors i cronistes i autors de la conquesta que el precedeixen donen la supremacia a la cavalleria, fins i tot si deixen constància dels contextos on aquesta podia ser derrotada. Tenen predilecció pels èxits de la cavalleria en part pel seu prestigi social, mentre que ometen o no paren la mateixa atenció a l'impacte de les seves tàctiques de terror, la solidesa i consistència de la infanteria, i l'assistència de valor incalculable que els prestaven els indis locals.¹⁸⁸ Espino també documenta els èxits de la cavalleria i no en nega la seva utilitat tàctica. Però la seva visió en global del fenomen de conquesta i la seva crítica al biaix dels cronistes el fan xocar amb visions d'historiadors com John Hemming o Esteban Mira.

Però el propi Espino documenta que els inques no temien a la infanteria europea però sí la cavalleria¹⁸⁹ fins i tot si ell ho considera contradictori amb els fets. S'ha de dir que els exemples que Espino presenta per trencar amb la invencibilitat de la cavalleria estan limitats a un context molt específic¹⁹⁰ on sovint la infanteria també era derrotada. Si bé presenta alguns episodis on la infanteria té èxit allà on la cavalleria falla hi ha documentats casos on la cavalleria té èxit fins i tot en aquests contextos on Espino en documenta habituals derrotes: les serralades inques.

Guillén també para atenció als factors psicològics que interessen a Espino però més des de la perspectiva de la religió que les tàctiques de terror i el prestigi de les armes. Pel que fa als

¹⁸² Cieza (1987) [1553] p.101

¹⁸³ Espino (2013) p.26

¹⁸⁴ Ibid. p.27

¹⁸⁵ Ibid. p.26

¹⁸⁶ Garcilaso (1617) p.140

¹⁸⁷ Cieza (1987) [1553] p.121

¹⁸⁸ Espino (2013) p.28

¹⁸⁹ Espino (2019) p.140

¹⁹⁰ Ibid. 141

enfrentaments, destaca totes les avantatges en conjunt sense entrar a qüestionar si els autors previs paraven més atenció als genets o infants. Des d'un punt de vista tàctic, és el conjunt de les avantatges en tecnologia, el seus efectes en la moral enemiga i la dificultat d'adaptar-se a canvis tan dramàtics en la guerra en tant poc temps l'element decisiu.¹⁹¹ Aquestes avantatges asseguruen l'èxit dels conqueridors en prendre els centres de poder (la ciutat de Cuzco, la ciutat de Quito i la nova fundada ciutat de Lima).

Quan ens movem als cronistes i autors previs atribueixen majoritàriament l'èxit de la conquesta a les grans ofensives de cavalleria a camp obert. Garcilaso diu que Perú es va conquerir amb la sella *jinet*.¹⁹² En conjunt, documenten una gran quantitat de batalles i escaramusses on el pes tàctic de la cavalleria, allà on aquesta pot operar, sembla del tot insalvable per als inques entre 1532 i 1537.

Quan Pizarro es dirigia a Bilcas, es va trobar amb una tropa d'inques que havia bloquejat el camí. Els nadius plantaven cara a la infanteria de Pizarro, intercanviant projectils i esperaven el combat cos a cos. Però el moment on arriba la cavalleria, ja fos per falta d'esperança o per prudència, la tropa Inca es retira. Cieza ho descriu com un fenomen habitual:

*"Tanto hera el miedo que avían cobrado a los cavallos, que avían perdido todo el ánimo; quando no los vían, hazían fieros, pareçiales que con mil españoles pelearían; como oyan sus relinchos e su talle, tenblavan de miedo, no peleavan ni hazían más que huyr."*¹⁹³

Però la majoria d'autors, inclosos Espino estan d'acord que l'èxit de la cavalleria no es pot atribuir únicament al xoc psicològic es força segur que aquest efecte tan dramàtic que tenia la presència dels equins era irregular entre les tropes dels nadius, possiblement depenent en el grau de familiarització amb l'enemic. Si més no, aquests xocs psicològics "inicials" com diu Espino,¹⁹⁴ assegurarien victòries clau, com Cajamarca (on els combats als carrers es prolongarien fins la nit). Els cronistes descriuen altres clares d'un combat cruent i prolongat, on simplement els genets, protegits per les seves armadures s'obrien camí entre les formacions enemigues.

Sovint la cavalleria s'avança a la resta de l'exèrcit, en grups que sovint rondaven entre 10 i 100 genets explorant, confiscant ors, queviures i assaltant els enemics que es troben.¹⁹⁵ Recordem l'estil de guerra amb cavalcades que descriu Gassman i la doble tasca d'exploració i conquesta). Però a diferència del escenari de guerra Europeu, aquests escamots assolien resultats molt més impressionants. Prop de Teoxocas, camí de Quito, Sebastián de Benalcázar envia 10 genets a explorar el camp. Els espies de Ruminavi i Çopeçopagua, els informen de la presència de la host i la intercepten a camp obert, un cop aquesta a creuat la serra, amb un gran exèrcit (suposadament 50.000, provinents de Quito i les zones circumdants). Els 10 genets envien un missatger per demanar socors i carregant amb les llances a cavall (provocant grans baixes) contenen l'exèrcit fins que arriben reforços.¹⁹⁶ No sabem exactament els nombres de que disposava Benalcàzar, degut a que Cieza parla de com una part es queda a Teoxocas, però

¹⁹¹ Guillén i López (1980) p.329 i 330

¹⁹² Garcilaso (1617) p.262

¹⁹³ Cieza (1987) [1553] p.196

¹⁹⁴ Espino (2013) p.67

¹⁹⁵ Lavallé (2004) cap7

¹⁹⁶ Cieza (1987) [1553] p.184

no entra en detalls i es limita a deixar clar que hi havia molts més homes entre l'exèrcit de Ruminavi. El combat es prolonga fins la nit, sense un clar guanyador, però Cieza descriu la cavalleria "discorrent" els esquadrons inques i plagant el camp de morts. Al final del dia, tots dos exèrcits es retiren, morint 400 inques del bàndol Incaic, i 2 cavalls.¹⁹⁷ Al dia següent, els inques havien cavat fossats i plantat estaques, trampa que els conqueridors eviten, franquejant la posició inca.¹⁹⁸ Quan els inques es retiren i tornen a fortificar rere el riu Anbato, on tornen a cavar fossats, els conqueridors realitzen un atac coordinat, que els inques van resistir durant mitja hora, fins que la cavalleria s'obrís camí a les zones altes, posant els inques en fuga i perseguint l'exèrcit. Cieza assegura que no es van perdre cap cavall ni home castellà.¹⁹⁹

Durant el setge de Cuzco, on prop de 100.000 "indios de guerra" ataquen a 200 conqueridors i 1000 auxiliars natiu (els nombres varien lleugerament de font a font)²⁰⁰ trobem un dels enfrontaments que millor exemplifica el poder de la cavalleria en aquest període de la conquesta. Arribats a un punt del setge els conqueridors es concentren a una plaça central abandonant els durs combats als carrers. Formen un quadrat d'infanteria amb 100 homes al centre de la plaça i davant de cada flanc forma un esquadró de 20 homes de cavalleria. Assaltats per totes direccions, l'esquadró i la cavalleria es protegeixen mútuament. Els genets escombren les formacions inques, deixant prop de 150 morts per càrrega (és a dir, desintegrant una o varies companyies d'un sol atac) mentre els 100 soldats d'infanteria resisteixen els assalts inques rere les rodells i les puntes d'espasa (cosa que reafirma la teoria de la solidesa de la formació europea d'Antonio Espino) donant-los un punt o espai al que poder retirar-se.²⁰¹ Els nombres recorden bastant a l'episodi de Cajamarca, però sense emboscada i amb una tropa nativa ja familiaritzada amb l'amenaça de les tropes europees en ple procés d'adaptació. Però el resultat no és diferent. Al setge de Lima, el comandant de l'exèrcit Inca va ser abatut als primers compassos de l'assalt, per una càrrega de cavalleria. Les tropes aliades, recolzades per les armes de foc i acer dels conqueridors van acabar ràpidament amb un gran exèrcit que els atacava per múltiples direccions. Un cop més, ens remetem a que els conqueridors van de punta de llança. Són el factor decisiu que decanta la balança en el combat entre dos exèrcits locals (fins i tot si l'aliat és el més petit).²⁰² Amb el suport de les tropes natives i un esquadró virtualment irrompible (a curt termini) els enfrontaments a gran escala es guanyaven, amb ferits i morts, però la victòria s'assoleix de forma consistent.

Durant aquesta fase de la conquesta, les fonts suggereixen res més que un absolut avantatge decisiva a favor de les tropes a cavall al voltant dels enfrontaments climàtics. Cosa que fa fàcil d'entendre que una historiografia més positivista atribueixi l'èxit de la conquesta a la cavalleria. En la majoria d'enfrontaments la cavalleria pateix molt poques baixes tot i que els combats, descrits com a acarnissats, es prolonguen significativament. Això arriba al punt que els cavalls són ferits o fins i tot morts, però els genets molt habitualment conserven la vida.²⁰³ Si bé la velocitat dels cavalls i la diferència en mida dels equins i els humans (i per tant del

¹⁹⁷ Cieza (1987) [1553] p.185

¹⁹⁸ Ibid. p.190

¹⁹⁹ Ibid. p.190

²⁰⁰ Espino (2019) p.140

²⁰¹ Garcilaso (1617) p.129

²⁰² Guillén i López (1980) p.159

²⁰³ Cieza (1987) [1553] p.185

blanc total al que atacar) pot ser el principal factor, les descripcions de la cavalleria penetrant profundament als esquadrans enemics fan pensar en guerrers ben protegits, i en armadures fent la seva feina. Cieza documenta un episodi de la invasió d'Alvarado a Chachapoyas, on un genet europeu és abatut amb un tir de fona al cap. Cieza deixa constància que l'home duia no un sinó 2 cascots alhora (un morrió o cabasset i una cervellera a sota).²⁰⁴ aquest episodi pot ser utilitzat per documentar l'eficàcia dels projectils inques o per parlar de la suposada falta d'efectivitat de les armadures d'acer. Però no només és la excepció a una col·lecció de batalles on els genets (presumiblement cuirassats) sobreviuen consistentment als projectils inques, sinó que també pot parlar de la continuació dels costums d'armament Europeus al continent, fins i tot a regions on s'havien començat a adoptar les armes defensives locals. Fer servir dos cascots alhora és una pràctica documentada al llarg de segles a Europa, una que el propi Pietro Monte recomana a la seva *Collectanea* als homes que han de combatre completament armats.²⁰⁵ El manteniment de la tradició o costums militars no implica necessàriament motius pràctics que el justifiquin, però sembla que els èxits de la cavalleria armada donen motius suficients per la continuació de l'armament d'acer al continent, i podria ser que la progressiva adopció de l'armament de cuir i cotó es donés per factors no relacionats amb l'efectivitat de l'armament d'acer.

Què explica aquests enfrontaments tan desiguals i aquests resultats tan desesperançadors per als nadius? Per una part, ens remetem al episodi de Cajamarca i el que Guillén descrivia com la "sorpresa" tàctica dels conqueridors.²⁰⁶ Els inques així com la resta de nadius no estaven acostumats als cavalls (ni a les armadures, espases ni armes de foc). Mentre no es familiaritzessin amb aquestes eines de guerra, el pànic i la desmoralització podien trencar els exèrcits inques abans d'entrar en contacte. El segon és la dificultat real de lidiar amb la cavalleria i les noves formacions.

Garcilaso dona el seu propi anàlisi ja al segle XVII. Els Inques estaven mancats d'armadures i no estaven entrenats en combatre cavalls sinó gent nua. La falta de costum els privava de fer servir les piques que Estete i Jerez documenten a Cajamarca, i així no tenien recursos per aturar la cavalleria ni vèncer enfrontaments prolongats²⁰⁷ tot i la agressivitat i valor de les seves tropes que romanien a un combat desavantatjós durant hores. Recordem que desconeixem la forma de les seves formacions i Espino sosté que estarien lluny dels esquadrans quadrats que regnaven Europa.

La superioritat dels guerrers europeus en enfrontaments a directes vindria de la suma de múltiples factors, la seva organització, alta moral i disciplina així com les seves avantatges en armes, les ofensives sent més mortals, i les defensives més protectores i l'avantatge tàctic dels seus potents cavalls que desorganitzaven les formacions inques amb el pes dels seus cossos, era la carta de triomf que acabava per desnivellar la balança per complet.

²⁰⁴ Cieza (1987) [1553] p.311

²⁰⁵ Forngeng (2018) p.173

²⁰⁶ Guillén i López (1980) p.329

²⁰⁷ Garcilaso (1617) p.130

Dinàmiques Tàctiques: Els èxits dels inques

Així doncs, la dinàmica general sembla ser que quan els inques s'enfrontaven amb els conqueridors a camp obert, emprant tàctiques convencionals (assalts frontals aprofitant el nombre i qualitat de les tropes) eren consistentment derrotats, amb una gran desigualtat entre les baixes patides i infringides. No obstant, els inques van assolir èxits quan van començar a centrar-se en tàctiques que podríem descriure com guerrilleres: negant un enfrontament directe i forçant els combats a tenir lloc en terreny clarament desfavorable.

Els primers indicis d'aquest canvi de comportament, els he trobat en la resistència de Quizquiz contra els conqueridors. El comandant Inca, veterà de les guerres civils entre Atahualpa i Huàscar, ja havia posat en acció tàctiques més complexes a la batalla final contra Huàscar que he desenvolupat a seccions anteriors. En aquest cas, Quizquiz va amagar el que els conqueridors van percebre com varis milers de guerrers inques a una serralada i va esperar a que les columnes dels conqueridors que es dirigien a Cuzco, entre elles la d'Hernando de Soto, passessin per davant. Quizquiz va sortir amb una part de la seva força i va atacar un grup de la host, causant moltes baixes entre els nadius que acompanyaven als europeus. Quan la cavalleria va organitzar un contraatac, Quizquiz es replegà a la posició original, activant la seva trampa quan arribaren els conqueridors, atacant-los per tres costats. Després d'un combat, la cavalleria es veu obligada a retirar-se. Quizquiz i els seus van abatere almenys a 17 Europeus i un nombre indeterminat de nadius aliats, al cost de 70 dels seus homes. Un resultat molt allunyat de batalles anteriors on els conqueridors abatien centenars d'indis sense patir més que ferits.²⁰⁸ Espino detalla que al voltant del setge de Cuzco, els inques repetirien aquesta tàctica. Iniciaven una escaramussa a camp obert per atreure els genets a un terreny favorable, on els combatien.²⁰⁹

Quan els conqueridors van iniciar una persecució contra Quizquiz, qui ara estava a Quito, el comandant Inca es va refugiar en una serralada. Dividits en dos grups, Almagro i Alvarado es proposaven atacar-lo en una pinça. Quizquiz ordenà al capità Huaypalca que atacés als conqueridors per guanyar temps. El grup de Pedro d'Alvarado, que es movia a camp obert i tenia una tropa de cavalls nombrosa va ser evitat i l'atac Inca es va concentrar en Almagro, qui presumiblement tenia menys cavalleria i creuava una serra particularment rocosa on es va perdre i va esgotar la tropa. Els homes de Huaypalca van avançar-se a Almagro, prenent una posició alta. En les serres particularment rocoses, els Inques empraven *galgues*: grans roques que feien rodar muntanya avall per provocar esclavissades. Aquest arma va resultar un gran èxit i Almagro va haver de fugir davant les baixes. Quan els conqueridors iniciaven un contraatac els Inques ja s'havien re-ubicat a posicions més altes, accessibles només a través de camins encara més complicats i rocósos. I així, prevenint l'aproximació de cavalleria o infanteria disparant amb arcs i fones i provocant esclavissades, combatien fins la nit, moment on aprofitaven per marxar.²¹⁰ Recordem però que no totes les serres donaven el mateix valor defensiu o no tots els comandants sabien aprofitar-lo. A la serralada de Vilcanota, els Inques s'atrinxeren fins i tot amb fossats i estagues, armats amb fones, dards, maces i llances esperen als conqueridors. De Soto els ataca amb 60 genets i si bé experimenten dificultats s'obren pas a través de la serralada fins a la nit, moment en que desmunten i es fan forts a un tram de la

²⁰⁸ Garcilaso (1617) p.88

²⁰⁹ Espino (2019) p.140

²¹⁰ Garcilaso (1617) p.105

serra. La densitat dels projectils inques i la dificultat presentada pel terreny es cobra la vida de 5 genets i 2 cavalls, però els conqueridors maten a 800 inques.²¹¹ Enmig de la nit, 30 genets capitanejats per Almagro, s'uneixen a la tropa de Soto i al matí inicien un atac que trenca l'exèrcit inca i els posa en fuga.²¹²

Les galgues semblarien ser l'arma insalvable pels conqueridors. Al seu davant l'únic recurs possible era canviar de camí o patir les baixes. Cieza també deixa constància de les *galgas* al sud del Collasuyu, on uns conqueridors en busca de ramats per saquejar ataquen uns locals a peu. Aquests responen amb una esllavissada provocada amb *galgas*, que es cobra la vida de dos homes i força als conqueridors a fugir immediatament i els exposa a una persecució on els natius maten dos homes més.²¹³

Hem parlat dels combats tan decisius que van liderar els conqueridors al interior de la ciutat de Cuzco, però no sobre com als seus voltants, els Inques van interceptar i matar a 250 genets i 220 infants (pertanyents a 5 expedicions diferents, que es van derrotar per separat) en diversos camins amb *galgas* i assalts posteriors. En aquest cas, Garcilaso va constar la importància de xarxa d'espies que informava dels moviments dels conqueridors, de la qual hem parlat amb anterioritat.²¹⁴ Guillén comenta que aquests són els combats que van retornar el prestigi a l'exèrcit inca així com combatre la imatge d'invencibilitat dels conqueridors.²¹⁵

Però de la mateixa manera que no podem atribuir l'èxit dels conqueridors al cavall, no es pot atribuir l'èxit o fracàs dels inques a la presència o absència de *galgas* ni proposar que aquesta arma possibilités la resistència andina, ni ho fan els autors que s'han consultat. Sembla més aviat la tria i la capacitat d'utilitzar el terreny que s'alça com l'element decisiu de la resistència. Quan Almagro i Alvarado van continuar la persecució contra Quizquiz (el dia després de la batalla a les serres) el comandant Inca va deixar la seva rere-guardia enrere, bloquejant el pas d'un riu durant tot un dia, a tir de fona i fletxa. Les *galgas*, que tant protagonisme cobren a les descripcions d'altres episodis passen a un paper secundari (a unes poques rutes alternatives que els conqueridors intenten travessar). L'anàlisi de Garcilaso és que el terreny "los guardava" (als inques) ja fos riu, els camins rocosos i aquells on la malesa era massa densa.

Un cop més Quizquiz no temptava la seva sort i al dia següent havia retirat la tropa a una serra alta i de terreny difícil. En aquest moment la host va abandonar la persecució. Durant la jornada al riu, els inques havien infringit grans baixes als conqueridors, un total de 53 Europeus i 34 cavalls morts en combat i 14 homes més que no sobreviurien a les ferides. En el procés, Quizquiz havia perdut poc més de 60 homes. En tot moment, Garcilaso ens recorda que Quizquiz havia organitzat aquesta resistència de forma improvisada. El comandant Inca no estava en peu de guerra quan es va assabentar que els conqueridors els cercaven i un percentatge significatiu de la seva tropa no eren guerrers, diferenciats per Garcilaso de la

²¹¹ Cieza (1987) [1553] p.198

²¹² Ibid. p.200

²¹³ Ibid. p.323

²¹⁴ Garcilaso (1617) p.140

²¹⁵ Guillén i López (1980) p.158

“gente de guerra” que va reunir el capità Huaypalca, de la “xusma” de que disposava Quizquiz mentre era cercat.²¹⁶

La gent de guerra que els Inques van reunir per assetjar Cuzco i Lima, un cop ja havien acumulat victòries contra les hosts de conquesta i presumiblement perdut la por als conqueridors, van atrevir-se a experimentar en un intent d’adaptació que els permetés contestar els espais oberts al conqueridors. Imitaven el funcionament de les formacions d’arcabuseria europees, rotant els esquadrons per mantenir el foc continu. Formaven esquadrons més densos i sovint s’armaven amb equipament saquejat als conqueridors que havien abatut a les serres (rodells, espases i fins i tot arcabussos). Alguns fins i tot van arribar a muntar cavalls capturats. És una mostra de l’enginy i la capacitat adaptativa dels nadius del Tawantinsuyu, una potència militar en condicions. Però aquests intents no van tenir èxit. Les càrregues de cavalleria i l’arcabuseria continuaven causant grans baixes a les tropes que comandava Manco Inca.²¹⁷ Altres intents d’adaptar-se a la cavalleria per contenir els seus avanços a terrenys plans incloen l’ús de les *liwis* o boleadoras, pedres tallades a mà, unides a un mateix nexa amb cordes que es llençaven contra els enemics. Eren instruments pensats per la doma de flames, que resultarien útils per tombar els cavalls. Si bé sembla que no eren tan comunes entre els inques com ho eren entre els *querandies*, habitants de l’actual Argentina. En aquell territori, Pedro de Mendoza perdria 72 cavalls davant aquesta arma.²¹⁸ Però tenim evidència del seu ús durant el setge de Cuzco, on per aturar l’activitat de la cavalleria als carrers de la ciutat, a més de cavar trinxeres i plantar estaques (recursos que els defensors tapiarien o desmuntarien) van emprar aquesta eina, en combats molts durs.²¹⁹ El seu grau d’efectivitat no sembla igualar remotament el de les *galges* i les emboscades, però és cert que els conqueridors acabarien abandonant els combats als carrers i es retirarien a les cases i les places.²²⁰

És així, emprant aquestes tàctiques de guerrilla, que els inques frustraven els objectius i mobilitzacions dels conqueridors. Infringien grans baixes fins i tot a la cavalleria i patien poques pèrdues en homes i materials. Si bé Quizquiz no les podria aplicar més enllà dels episodis descrits ja que va ser assassinat pels seus homes, Topca Inca podrà. Aquesta estratègia, aquestes tàctiques, van consolidar una resistència sobre la que va descansar el poder local Inca. Aquest sobreviuria fins la dècada de 1570 i serà conegut com el Imperi Neo-Inca de Vilcabamba, ciutat on regnaran 4 Inques.

²¹⁶ Garcilaso (1617) p.106

²¹⁷ Guillén i López (1980) p.161

²¹⁸ Espino (2013) p.27

²¹⁹ Guillén i López (1980) p.155

²²⁰ Garcilaso (1617) p.128

Conclusió

La conquesta del Perú va enfrontar dos forces militars de naturalesa molt diferent. L'exèrcit de grans capacitats logístiques del Tawantinsuyu, s'enfrontà a un exèrcit mixt dels seus enemics habituals i una tropa que emprava armes i tàctiques mai vistes al territori. En terrenys plans, cosa que inclou els interiors i proximitats de les ciutats, els conqueridors i els seus aliats gaudien d'hegemonia militar gràcies a les seves avantatges tàctiques i tecnològiques, potenciades per una sèrie de dinàmiques psicològiques i culturals que jugarien un paper molt important als primers contactes. La infanteria es podia mantenir ferma i fer ús de les seves mortíferes espases i la cavalleria podia escombrar les formacions natives. Tot i això, la tenacitat de la resistència local dura prou temps com per adaptar-se a aquest invasor. Les tàctiques de guerrilla, centrades en l'aprofitament de posicions estratègiques clau va resultar en un focus de resistència prou consistent per fonamentar un poder local que va sobreviure durant dècades. Els inques podien refugiar-se a les selves o fer la guerra als conqueridors a les serres, des de les quals podien interceptar expedicions, informant-se dels seus moviments i aprofitant el seu coneixement del territori. Si bé les dinàmiques evolucionen, durant el període entre 1532 i 1537, tenim dos mons, dues cultures i tradicions militars diferents, que destaquen o controlen els enfrontaments en circumstàncies o contextos oposats.

Per arribar a aquestes conclusions, a més de consultar autors contemporanis que s'han especialitzat en història militar i política de les forces involucrades; he hagut de consultar dues historiografies diferents i sovint realitzar lectures multi-disciplinàries i consultar el treball d'antropòlegs i arqueòlegs a més de Historiadors que han realitzat estudis sobre la cultura visual d'un poble indígena que ha llegat poques fonts pròpies que puguem interpretar. Estudiar directament les fonts primàries sobre les quals s'han fonamentat la majoria dels estudis (les cròniques) permet examinar el llenguatge emprat així com indagar en esdeveniments que no han rebut atenció per altres autors i que són cabdals per entendre en profunditat el tema a estudiar: les dinàmiques entre els enfrontaments de Inques i Conqueridors.

Bibliografia

Cròniques

Cieza, León de Pedro. (1987) [1553] *Crónica del Perú: Tercera Parte*. Lima, PUCP-Acadèmia de la Historia a <https://repositorio.pucp.edu.pe/index/handle/123456789/181526> consultat el 6 de juny de 2024.

Estete, Miguel de. (1918) [1535] *Noticias del Perú. Boletín de la Sociedad Ecuatoriana de Estudios Históricos Americanos*, 1, (3), pp. 312-335 a archive.org/details/noticias-del-peru consultat el 6 de juny de 2024

Garcilaso de la Vega. (1617) *Historia General del Perú*, En Córdoba: Por la Viuda de Andrés de Barrera a bdh.bne.es/bne/search/detalle/bdh0000092784 consultat el 6 de juny de 2024

Jerez, Francisco de. (1891) [1534] *Verdadera Relación de la Conquista del Perú*, Madrid, Tip. de J. C. García a www.loc.gov/item/03022598/ consultat el 6 de juny de 2024

Bibliografia citada

Domínguez, J (2008) *De Apóstol Matamoros a Yllapa Mataindios: Dogmas e Ideologías Medievales en el (Des)cubrimiento de América*. Ediciones Universidad de Salamanca.

Espino, A. (2000) Las Indias y la Tratadística Militar Hispana de los Siglos XVI i XVII. *Anuario de Estudios Americanos*, 57 (1), 295-320. <https://doi.org/10.3989/aeamer.2000.v57.i1.268>

Espino, A. (2012) Granada, Canarias, América: El Uso de Prácticas Aterrorizantes en la Praxis de Tres Conquistas 1482-1557. *Historia* (Santiago), 45 (2), 369-398. <http://dx.doi.org/10.4067/S0717-71942012000200001>

Espino, A. (2013) *La Conquista de América: Una Revisión Crítica*. RBA Libros.

Espino, A. (2019) *Plata i Sangre: La conquista del Imperio Inca y las Guerras Civiles del Perú*. Desperta Ferro.

Flores, J. (1998) *Qeros: Arte Inca en Vasos Ceremoniales*. Colección Arte y Tesoros del Perú.

Forgeng, J. (2018) *Pietro Monte's Collectanea: The Arms, Armor and Fighting Techniques of a Fifteenth-Century Soldier*. Boydell Press.

Gassman, J. (2021) Thoughts on the Role of Medieval Cavalry in Medieval Warfare. *Acta Periodica Duellatorum*. 2 (1), 149-178. <https://doi.org/10.36950/apd-2014-005>

Guillén, E., López, V. (1980) *Historia general del Ejército Peruano: El imperio del Tahuantinsuyo*. Comisión Permanente de la Historia del Ejército del Perú.

Heath, I. (2009) *Armies of the Aztec and Inca Empires: other native populations and the conquistadores 1450-1608*. Foundry Publications.

- Lavallé, B. (2004) *Francisco Pizarro: Biografía de una Conquista*. Institut Français d'études Andines. <https://doi.org/10.4000/books.ifea.919>
- Leslie, H. (1956) *Arms and Armor in Colonial America: 1526-1783*. Bramhall House.
- Lockhart, James. (1972) *Men of Cajamarca: Social and Biographical Study of the First Conquerors of Peru*. University of Texas Press.
- Marchena, J. i Romero, R. (1983) El Origen de la Hueste y de la Institución militar Indianas en la Guerra de Granada. *Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla*, 1, 91-112. dspace.unia.es consultat el 6 de juny de 2024.
- Martínez, J. i Díaz C., Tocornal C. Arévalo V. (2014). Comparando las Crónicas y los Elementos Visuales Andinos: Elementos para un Análisis. *Chungara: Revista de Antropología Chilena*, 46 (1), 91-113. <http://dx.doi.org/10.4067/S0717-73562014000100006>
- Martínez, J. (2020) La Rebelión de Manco Inca y Vilcabamba en textos andinos coloniales: Otros materiales para su estudio. *Boletín del Museo Chileno de Arte Precolombino*. 25 (1), 57-80. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-68942020000100057>
- Martínez, J. (2020) Tiempos cristianos y tiempos andinos en las crónicas coloniales y los qeros. *Revista Española de Antropología Americana*, 50, 81-102. <https://doi.org/10.5209/reaa.71746>
- Mena, C. (2015) La Forja de un Conquistador: Francisco Pizarro en el escenario del Darién. *Revista de Estudios Extremeños*, 71 (3), 1563-1588. <https://idus.us.es/handle/11441/41495>
- Pease, F. (1995). *Las crónicas y los andes (2a ed.)*. Fondo de Cultura Económica.
- Ponce, E. (2002). Mazas Prehispánicas de Metal: Sur de Perú y Extremo Norte de Chile. *Chungara: Revista de Antropología Chilena*, 34 (2), 215-223. <http://dx.doi.org/10.4067/S0717-73562002000200005>
- Prässinen, M. (1992). *Tawantinsuyu: El Estado Inca y su Organización Política*. Institut français d'études andines.
- Ramos, J. (2002) El Choque de los Incas con los Chancas en la iconografía de vasijas líneas coloniales. *Revista española de antropología americana*. 32, 243-265
- Sandron, M. (1999). Un intento de lectura pictográfica e ideográfica de unos qeros coloniales del Museo de América. *Anales del Museo de América*, 7, 141-156.
- Terjanian, P., et alii (2019). *The Last Knight: The Art, Armor, and Ambition of Maximilian I*. Metropolitan Museum of Art.
- Testi, D. (2016) ¡Santiago y a ellos! Caballería ligera de Castilla en la conquista de México. Lobato, Abel (Ed.), *El legado hispánico: manifestaciones culturales y sus protagonistas*. Universidad de León. (1a ed., p.455-474).
- Testi, D. (2020) El Uso de la Caballería ligera en la conquista del Archipiélago Canario: Las Batallas de Guiniguada y Acentejo y la importancia de la conformación del Terreno. Pazzis, M. de (coord.), *La Batalla: Análisis Históricos y Militares*. (p.443-474).

Todorov, T. (2007) *La Conquista de América: El problema del otro*. Siglo XXI de España Editores, S.A.